

2535

ATKA ZGODOVINA

DNJE UGIBELISKE IN MESCANSKE SOLE

ISLAND, GIBELISKE

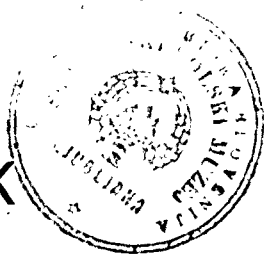
IE DEL

SREDNI VEK

1700

ROMANJSKI SODIŠČNIK VIZIJA VIZIJA

SREDNJI VEK

I.

Začetki srednjega veka

Konec antičnega sveta.

Leta 375 so pridrli mongolski Huni iz Azije v južno Rusijo in si podvrgli Vzhodne Gote. Zahodni Goti so se pred njimi umaknili v Mezijo ter pri Odrinu premagali cesarja Valenta (378). Obe polovici rimske države je še enkrat združil Teodozij Veliki (379—395), ki je krščanstvo razglasil za državno vero (381). Pred svojo smrtjo je razdelil državo med svoja dva sinova: Arkadij je dobil vzhod, Honorij pa zapad.

Konec zahodne rimske države.

Cesarjeva moč je bila odvisna od vodij germanske najemniške vojske. Razni germanski narodi in Huni so zasedali ozemlje. Odoakar, poveljnik germanskih čet v Italiji, je končno odstavil Romula Avgustula, poslednjega rimskega cesarja, in sebe proglasil za kralja Germanov v Italiji. Vzhodno-rimska država se je ohranila še do turškega navalá l. 1453.

Kultura ob koncu antičnega sveta.

Stara vera se umika v oddaljene kraje. Krščanstvo se je organiziralo: škofje, duhovniki. Izza drugega stoletja se je uveljavljal primat rimskega škofa. Zaradi napadov poganov in raznih sekt je vzcvetela nova krščanska književnost. Cerkveni očetje: Origines, Bazilij, Gregor Nacianški, Janez Zlatoust, Ambrozij, Hieronim in Avrelj Avguštín. Gradnja bazilik, prisposodbeni reliefi v katakombah, mozaiki.

II.

Germani

Germani so na rimskih tleh ustanovili več držav. Suebi so se naselili v španski Galiciji, Alani v Luzitaniji, Vandali v An-

daluziji. Pod kraljem Gajzerikom so Vandali ustanovili močno državo v Afriki. Ob srednjem Renu so prebivali Burgundi. Pred Huni so se umaknili v dolino reke Rhone in osnovali Burgundsko kraljestvo. Ob gornjem Renu so se naselili Alemeni. Angli in Sasi so ustanovili več držav v Britaniji. Zadnji ostanek rimske države v Galiji je uničil Klodvik. Zahodne Gote je njihov kralj Alarih popeljal iz bizantinskega balkanskega ozemlja preko naših krajev v Italijo. Njegov svak Ataulf pa jih je vodil nazaj v južno. Francijo in ustanovil Tolozansko državo. Vzhodne Gote pa je po razpadu hunske države popeljal Teoderih Veliki (493—526) iz Panonije v Italijo in strmoglavil Odoakarja. Njegova vlada v Italiji je bila v korist Gotom in Romanom. Po njegovi smrti pa je gotska država zaradi notranjih prepиров začela slabeti, dokler je ni končno uničil cesar Justinijan I. 555. Po Justinijanovi smrti so v Italijo pridrli iz Panonije germanski Langobardi pod vodstvom kralja Alboina. Langobardski kralji so stremeli po Rimu, kar je dovedlo do propada države l. 774.

Germanska kultura.

Germani so indoevropskega rodu. Ob prvem nastopu v zgodovini so bivali v južnem delu Skandinavije in v severno-nemški nižini. Ločili so se v tri velike plemenske skupine:

1. Zahodne Germane med Renom in Odrom — predniki sedanjih Nemcev, Holandcev in Angležev.
2. Vzhodne Germane — vandalsko-gotsko pleme, ki je izginilo.
3. Severne Germane — Danci, Švedi, Norvežani in Islandci.

Vera. Prirodna, Wodan — najvišji bog, Walküre — bojne device, ki so privajale v Walhallo padle junake. Donar — bog groma. Ziu — bog vojne. Nižja božanstva.

Svetišč Germani niso imeli. Vedeževanje s paličicami (znaki rune).

Socialne in državne razmere. — Germani so se bavili sprva z bojem, lovom, živinorejo in poljedelstvom. Vse zemljišče je bila skupna last plemena. Polagoma se je uvedla osebna lastnina. Delili so se v svobodne in nesvobodne. Svobodniki pa so se ločili v plemiče in svobodnike. Nesvobodni pa na nesvojne kmete ali lite in sužnje. Družini je načeloval oče. Krvno maščevanje. Krvnina. Pri sodbi se je obdolženec zagovarjal s prisego

ali pričami. Božje sodbe. Več svobodnih posestnikov je tvorilo občino, župa, župni grof s sodno in vojaško oblastjo. Manjše zveze v župi so nazivali stotnije. Svobodni so se sestajali na skupščinah, kjer so sklepali o vseh važnih zadevah. Plemiči so imeli svoje spremstvo. Nekatera plemena so volila kralje. Večina plemen pa si je v primeru vojne izvolila vojvodo.

III.

Slovani

Slovani v pradomovini. — Pradomovina med Vislo, gornjim Dnjeprom in zahodno Dvino. Skupen jezik, skupen naziv: Slovani (Venedi, Winden).

Družba in država. — Na čelu zadruga je stal starešina. Bratstvo je vodil načelnik, pleme pa župan, ki je prebival v utrjenem gradu. Državne oblasti sprva niso poznali. Le v vojni so si izvolili vojvodo. Krvno maščevanje, odkupnina. V boju so se posluževali raznih bojnih zvijač.

Vera. — Poročila so nepopolna. Perun — bog bliska in groma. Daždbog — sonce. Veles — bog podzemlja. Svetovid — bog čistega zraka. Svarožič, Triglav. Radegost — zavetnik tujcev. Stribog — bog nevihte, Vesna — boginja pomladi, Morana — boginja smrti, Črnobog — bog zlobe. Dobri bogovi so vladali od pomladi do jeseni, besi pa v zimskem času. Častili so še vile, rojenice in volkodlake. Nav — duša umrlega. Mrliče so pokopavali ali pa sežigali. Gomile — grobovi. Trizne — bojne igre in strave (slovesne pojedine). Bogove so navadno častili pod milim nebom.

Slovanske selitve. — V prvotni domovini so ostali Poljaki. Proti zahodu so šli Polabski Slovani: Obodriti, Ljutici in Lužiški Srbi. Čehoslovaki so se naselili do gornjega Mena in do Donave. Poljaki, Polabski Slovani in Čehoslovaki tvorijo skupino Zahodnih Slovanov. Iz plemen, ki so odšla proti vzhodu, so nastali Rusi — Vzhodni Slovani. Preko Romunske in Karpatov pa so šli na jug Južni Slovani.

IV.

Vzhodno rimsko cesarstvo

Po razpadu zahodno-rimskega cesarstva so se bizantinski cesarji smatrali za pravne gospodarje Zahoda.

Težkoče: Vpadi Hunov in od začetka 6. stoletja Slovenov in Bolgarov. Verski boji o bistvu Kristusove narave.

Justinijan I. (527—565) je hotel obnoviti staro rimsko cesarstvo v vsem nekdanjem obsegu. Osvojil je Vandalsko kraljestvo v Afriki ter Vzhodnogotsko državo v Italiji, primorske dele vzhodne Španije in južne Galije. Proti Slovenom je zavaroval donavsko mejo z utrdбами, Perzijcem pa je plačeval letni davek.

Kulturno delo: graditev cest, svilarstvo, pravniki so zbrali vse zakone. Corpus iuris civilis. Na njem temelji moderno pravo.

Umetnost: gradnja cerkva v bizantinskem slogu. Cerkev sv. Sofije v Carigradu.

Notranje razmere: težki davki, vsled tega upor »Zelenih«, ki ga je cesar le s težavo zatrl. Konec poganstva.

Justinijanovi nasledniki niso bili kos težavam.

Mavrikij se je moral mnogo boriti z Obri in Sloveni, ki so udirali čez Donavo.

Za Foke (602—610) je bil zopet nered. Šele Heraklej (610 do 641) je uredil razmere. Premagal je Obre, Slovence in Perzije, ki so oblegali Carigrad (626). Ker pa se je kmalu nato pojavil nov sovražnik: Arabci, Heraklej ni mogel več Slovenom iztrgati balkanskega polotoka. Stalna naselitev.

Država in gospodarstvo v Bizantiji. — Cesar je bil absoluten vladar. Odločeval je tudi v cerkvenih zadevah (cezaropapizem). Opiral se je na uradništvo in vojsko. Nasledstvo ni bilo urejeno. Kmetijstvo je zaradi neprestanih vojn hiralo. Število malih kmetov se je vedno bolj krčilo. Obrt je izdelovala razno gizdavo blago. Denarna enota: Konstantinov solidus. S trgovino so se bavili domačini, pozneje pa tudi tujci.

V.

Frankovska država Merovingov

Klodvik (481—511) je zavzel severno Galijo (486), osvojil alemansko ozemlje ob Renu. Njegov prestop v krščanstvo je pospešil notranjo ureditev Frankovske države. Končno je iztrgal tudi Zahodnim Gotom južno Galijo do Garonne.

Klodvik je ustanovitelj Frankovske države. Po njegovem zgledu so Franki sprejeli krščanstvo. Posledice: dobri odnosi s papeštvom.

Klodvikovi nasledniki: Država se smatra za privatno lastnino. Štirje sinovi si razdele državo. Franki so podjarmili germanska plemena, južno Turingijo, Burgundijo, Alemane in končno Bavarce. Izven frankovske oblasti so ostali samo še Sasi in Frizi. Pozneje se je Klodvikova država še dvakrat združila. Navzlic temu sledi propad. Vzroki: delitve, posurovelost na dvorih, boji (Brunhilde - Fredegunde), vstop v rafinirano romansko kulturo.

Glavni deli države: romanska Nevstrija z Akvitanijo, Burgundija in germanska Avstrazija.

Ustava: kraljeva oblast je bila skoraj neomejena. Kraljestvo je bilo dedno in privatna last. Posledica: neprestane delitve, vojne in propad. Kraljevo oblast so omejevali grofje in še bolj dedni vojvode. Na dvoru so bili dvorni uradniki. Najuglednejši majordom, predstojnik dvornega gospodarstva. Merovingi so končno le še po imenu kralji. Državo so rešili Karolingi.

VI.

Obnova države po Karolingih

Karolingi so bili vojvode v Avstraziji in nekaj časa tudi majordomi. Pipin Srednji je s sijajno zmago nad plemstvom Nevstrije pri Tertryju postal majordom vse države.

Karel Martel (717—741). — Za vlade Karla Martela in Pipina Malega se je razvilo fevdništvo. Cerkev in kralji so podeljevali proti nezatni odškodnini posestva v užitek — »beneficij«. Vsak posvetni velikaš je imel svoje spremstvo, ki ga je ščitil in preživljal. Zaščitnik se je zval senior, varovanec pa

vazal. Karel je segel po ogromnih cerkvenih posestvih (prva sekularizacija). Ta posestva je razkosal, napravil iz njih beneficije za seniore, ki so se zavezali za vojno službo na konjih, zase in za vazale. S to novo ustanovljeno konjenico se je ubranil arabske nevarnosti. V dosmrtni užitek odkazani beneficij se je imenoval fevd. Nastalo je fevdno razmerje: fevdni gospod in fevdnik. Beneficialstvo in vazalstvo se je spojilo, slednje je dobilo državno-pravni značaj. Poleg fevda je imel vazal navadno tudi privatno posestvo — alod. Marsikdo je podaril veleposestniku svoj alod in ga takoj zopet od njega prejel kot fevd. Fevdnik je lahko postal zopet fevdni gospod nižjega vazala. Na fevdništvu je slonela vsa državna uprava srednjega veka.

Pipin Mali (751—768). — Na frankovski prestol se je povspel s papeževo pomočjo — za kar se mu je izkazal hvaležnega. Langobardski kralj Aistulf je zasedel eksarhat in Pentapolo. Zahteval je zase tudi Rim z okolico. V tej stiski se je papež napotil preko Alp na Pipinov dvor. Tu je mazilil Pipina za kralja ter mu dal naslov zaščitnika Cerkve. Pipin je nato v dveh vojnah prisilil langobardskega kralja, da je priznal frankovsko nadoblast in se zavezal plačevati letni davek. Izročiti je moral eksarhat in Pentapolo, ki jih je Pipin podaril papežu ter s tem položil temelj papeževi oblasti (756).

VII.

Cerkev v zgodnjem srednjem veku

Ze zgodaj si je pridobila velik ugled. Iz za 4. stoletja se je rimski škof imenoval papež (papa). Ščitil je Rim v političnem pogledu, n. pr. Leon I. l. 452 pred Huni, pozneje pa so papeži skrbeli za obrambo proti Langobardom. Gregor I. Veliki (590 do 604): uvedba sijajnega bogoslužja, gregorijanski koral, pridobitev arijanskih Langobardov in Zah. Gotov za krščanstvo. Glavna opora cerkve: meništvo.

Pokristjanjenje Germanov. — Pri tem delu so Cerkvi pomagali irski menihi, škof Kilijan v Pomenju, Sv. Rupert na Bavarskem.

Bonifacius-Winfrid je ustanovitelj trdne cerkvene organizacije v Nemčiji. Obnovil je zrahljane razmere v frankovski cerkvi ter visoko dvignil ugled papeštva.

VIII.

Islam in Arabci

Islam. — Mohamedov nauk: edini bog je Alah in Mohamed je njegov prerok. Kdor širi islam z ognjem in mečem, si pridobi pri bogu veliko zaslugo. Vsakomur je določena usoda — posledica verski fanatizem. Mohamedov beg v Medino (622) — Hedžra. V Medini si je našel toliko pristašev, da je osvojil Meko in razglasil Kabo za svetišče. Nauk zapisan v koranu.

Kalifi (632—661). — Mohamedovi voljeni nasledniki z duhovno in posvetno oblastjo. Sledila je osvojitve Sirije, Palestine, Perzije in Egipta. Četrtemu kalifu Aliju se je uprl Muavija, ki je ustanovil dinastijo Omejevičev (661—750). Omejeviči so osvojili Prednjo Azijo in sev. Afriko. Tarik je zasedel Gibraltar. Z usodno zmago pri Jerez de la Frontera (711) je bila uničena zahodnogotska država na Španskem. Pri Poitiersu je Arabce zavrnil Karel Martel (732).

Trajen verski razkol: Šiiti so priznali le koran (vzhod). Suniti so priznavali poleg korana tudi ustno izročilo — suno (zahod).

Šiit Abul Abas je zagospodoval sam v Bagdadu. Dinastija Abasovičev (750—1096). — Cvetoča kultura v Bagdadu. Sloviti vladar Harun al Rašid (786—809). Samovoljni namestniki so povzročili cepitve države. Kalifova oblast v Bagdadu je prešla v roke poveljnika telesne straže emira al Omre. Seldžuški vodja, ki je stopil v službo kalifov, je postal resnični vladar in združil vso Prednjo Azijo. Tudi ta država je razpadla na več delov.

Arabsko gospodarstvo: umno poljedelstvo. Arabci so sadili južno sadje, bombaž, datljevo palmo in murve. Mojstri so bili v umetni obrti in gradnji ladij.

Znanost: Prevodi Aristotela in Ptolomaja. V znanosti so uvedli eksperiment. Arabske številke — prevzete od Indijcev.

Književnost: Proizvodi bujne pesniške domišljije. Zbirka pravljic Tisoč in ena noč. Perzijska književnost je dala Firduzijev ep Šah name (zgodovina Perzije), v 14. stol. pa nežnega lirika Hafisa.

Likovna umetnost: džamije, mošeje. Posvetne stavbe: Alhambra, kraljevski grad v Granadi.

IX.

Karel Veliki

Karel Veliki (768—814) — je začetnik frankovskega imperializma. Izvedel je zedinjenje Germanov na celini. Po tridesetletnem boju je uklonil Sase ter jili pokristjani. Obenem z njimi je pokoril tudi Frize. Langobardski kralj Deziderij je ogrožal papeža. Na papežev poziv je Karel prihitel v Italijo in strmoglavil Deziderija, langobardsko kraljestvo pa združil s frankovskim (773—774). Na prošnjo namestnika v Saragosi je Karel Veliki osvojil vse ozemlje do reke Ebro in napravil iz njega Špansko marko. Odstavil je Tasila II. in Bavarsko združil s frankovsko državo (788).

Vojne z Obri (791—799). Vzrok: sporna meja in ker so Obri podpirali Bavarce. Trije bojni pohodi. Na tretjem so Franki zavzeli »ring« med Donavo in Tiso. Ustvaritev Vzhodne ali Obrske marke (ozemlje zapadno od Drave in do Drave). V tej vojni je priključil tudi Istro in Hrvaško do Cetine in Vrbasa. V obrambo Italije je bila ustanovljena Furlanska marka. Vojne s Polabskimi Slovani, Čchi in Danci. — V vojni s Sasi so se Karlu pridružili tudi Obodriti in Srbi v Saški. Z njihovo pomočjo je pokoril tudi Ljutice okoli Dolenje Odre. Vstajo teh slovanskih plemen je udušil njegov sin Pipin in pri tej priliki prisilil tudi Čehe, da so plačevali tribut. Proti Polabskim Slovanom je Karel osnoval Srbsko in Saško marko. Dance pa je Karel potisnil preko reke Eidere ter mejo zavaroval z Dansko marko.

Papeža Leona III. je ogrožalo mogočno rimsko plemstvo. Iz te stiske ga je rešil Karel. V zahvalo ga je papež naslednje leto 800 okronal s cesarsko krono. Karel si je pridobil s tem kronanjem najvišjo oblast v zahodnem krščanskem svetu ter varstvo nad Cerkvijo in papežem. Znova je oživela ideja rimskega cesarstva.

Ustava. — Kraljeva oblast je slonela na že razvitem fevdnem sistemu. Kralj je lahko sam odločal ali pa se je često posvetoval z državnim svetom, v važnih zadevah s celotnim zborom. Na državnem zboru so se sprejemali splošni zakoni

— »Capitularia«. Poleg teh so bila še v veljavi plemenska prava. Na dvoru je imel cesar dvorske uradnike.

Fevdna država. — Obsegala je vojvodine, grofije, marke in mejne grofije. Državni uradniki so bili: vojvoda, grof, mejni grof. Grofi so v svojih grofijah izvrševali sodno in vojaško oblast. Herzog (dux) pa je imel vrhovno oblast v provinci. Delo grofov so nadzorovali potujoči kraljevi nadzorniki — Missi dominici.

Sodstvo. — Svobodnjaki so se morali udeleževati treh sodnih zborov na leto, pri drugih obravnavah so ugotavljali krivdo porotniki (scabini).

Imunitetno pravo: Škofje in opati so izvrševali sodno oblast sami.

Finance: Vir dohodkov so tvorile kraljevske pravice regaliije: pobiranje tributov, carin, sodnih pristojbin, tržne in denarne pristojbine. Dohodki kronske zemlje. — Izdatke so tvorili le vzdrževanje dvora in darila.

Vojška. — Vojna obveznost je bila splošna in zelo težavna zaradi lastne preskrbe z orožjem in s hrano. Glavni temelj vojске: težka konjenica.

Socialne razmere. Plemstvo po rodu polagoma izgine. Mesto njega uradniško plemstvo. Plast svobodnih, ki se krči. Polsvobodni (glebae adscripti) so imeli posestva v najemu, ki jih niso smeli prodati. Sužnji. Sužnji in polsvobodni se združijo v enoten stan.

Gospodarstvo. — Germanski kmetiški dvor in veleposestva so morali s svojimi pridelki in izdelki zadostovati vsem potrebam življenja. Stopnja naturalnega gospodarstva. Osvojena in neobdelana zemlja je kraljeva last. Z njo plačuje kralj uradnike, ki tam naselijo svoje podložnike — germanizacija Vzhoda.

Trgovina. — Skromni začetki: vino, ribe, rečne poti (Ren, Donava, Laba), trgovinski stiki z Anglijo in Orientom. V rabi še rimski denar in 1 funt srebra (240 pfenigov).

Duhovna kultura. — Samostani so bili žarišče duhovne kulture. Samostanske in škofijske šole. Dvorska šola: Anglosas Alkuin — prosvetni minister. Langobardski zgodovinar Paulus Diaconus. Karlov biograf Frank Einhard. Za višje sloje šole (septem artes liberales). Nižje ljudstvo pa so morali duhovniki

naučiti le očenaša, vere in temeljnih krščanskih resnic. Karel je skrbel za čistoto ljudskega jezika in za zbiranje junaških pesmi: Hildebrandlied.

Znanost. — Cerkveni krogi so gojili teologijo in zgodovino-pisje. V merovinški dobi Gregor iz Toursa: zgodovina Frankov v drugi polovici 6. stol. Anglosas Beda: zgodovinska in astronomska dela. Annales Francorum v latinskem jeziku so važen zgodovinski vir.

Umetnost. — Pesništvo: okoli l. 600 cvete nemška junaška pesem, ki zajema snov iz dobe preseljevanja. Njena vsebina pa nam je znana šele iz poznejše pesmi Nibelungenlied, nastale okoli leta 1200. Hildebrandlied. Okoli l. 700 je nastal angleški Beowulf-epos. Za Karla Velikega je dobila poezija dvorski značaj.

Stavbarstvo. — Po vzorcu cerkve San Vitale v Raveni in cerkva v Rimu ter po pravilih rim. arhitekta Vitruvija so gradili za Karla Velikega cerkve in palače.

Male umetnosti: zlatarstvo, rezljanje slonove kosti, miniature, ornamentika rastlin in živali.

X.

Propad frankovske države

Ludovik Pobožni (814—840): nesposoben vladar. — Javljali so se upori. Zaradi nepravilne razdelitve države 4 sinovom: Lotarju, Pipinu, Ludoviku Nemškemu in Karlu Plešču je nastala krvava rodbinska vojna. Delitvena pogodba v Verdunu (843): Ludovik Nemški in Karel Plešec sta prisilila Lotarja, da so si razdelili državo:

1. Zahodno-frankovska država — Karel Plešec.
2. Lotarjeva država: srednji pas od Italije do Severnega morja. Lotar je dobil cesarski naslov.
3. Vzhodno-frankovska država — Ludvik Nemški.

Usoda Lotarjeve države: Lotarjevi potomci so izumrli že 875. Pogodba v Mersenu l. 870: Lotaringijo si razdelita Ludovik Nemški in Karel Plešec. Po pogodbi l. 880 v Verdunu je Lotaringija pripadla Vzhodni frankovski državi.

Kraljestvo Arelat. V Italiji pa nastane medvladje. Cesarski naslov je igračka nasilnih gospodov. Najmlajši sin Ludovika Nemškega **Karel III. Debeli** je za kratko dobo še enkrat združil monarhijo in cesarski naslov (884 do 887), bil pa je zaradi ne sposobnosti nato odstavljen. Izumrtje italskih Karolingov 875. Izumrtje vzhodno frankovskih vladarjev 911. Sinovi Ludovika Nemškega slabiči. Šele vnuk **Arnulf** je zopet odločen vladar. Z zmago pri Louwainu l. 891 je rešil Vzhodno frankovsko državo pred normanskimi vpadi. Proti Velikomoravski pa je poklical na pomoč **Madžare** (905). Po Arnulfovi smrti je sledil na prestolu njegov sin **Ludovik Otrok** (899—911). Država je brez obrambe. Madžari so pustošili Italijo, Burgundijo in Vzhodno frankovsko državo. Zato so vsi rodovi zopet izvolili vojvode, ki so volili nemškega kralja, — volilna kraljevina. Postanek petih vojvodin: Sachsen, Franken, Lothringen, Bayern, Schwaben — petero glavnih nemških dialektov.

Izumrtje zahodno-frankovskih Karolingov. — Arabci, Madžari in Normani so vpadali v državo ter silno pustošili dežele. **Karel Preprosti** se je pogodil l. 912 z normanskim vodjem, ki je postal njegov fevdnik. Podobnih fevdnikov je bilo še več. V bodočnosti najvažnejši grofje pariški, kraljeva oblast je popolnoma oslabela. Posledica: neprestani boji med fevdnimi gospodi. Zaradi potrebe miru in reda so velikaši l. 987 izvolili **Hugona Kapeta** za kralja — dinastija Kapetingov.

Sledil je dvig Cerkve: papež **Nikolaj I.** je uveljavljal svojo avtoriteto proti vladarjem. Razsojal je v sporu med carigrajskim patriarhom **Ignacijem** in **Fotijem**. Prišlo je do razkola vzhodne Cerkve l. 867.

Vpadi tujih narodov. — Normani v Skandinaviji so polagoma ustvarili tri države: Dansko, Švedsko in Norveško. Prevladoval je kmetiški stan. Dežela jih ni mogla preživljati, zato so silili venkaj. Pustolovščine Vikingov tvorijo ozadje pripovedke »**Gudrun**«. Pohodi **Varjagov** skozi Rusijo do Konstantinopola. Ti so ustanovili rusko državo v drugi polovici 9. stol. Zasedli so **Islandijo** in **Grönland**. Odkrili so **Winnland** ob ustju Reke sv. Lorenca v 10. stol. Ustanovili so države v južni Italiji in Siciliji v 11. stol. L. 1066 pa so osvojili Anglijo.

XI.

Naselitev Slovencev v novi domovini

Odhod Langobardov l. 568 v Italijo je omogočil prodiranje Slovencev v Vzh. Alpe in preko Krasa v Italijo. Prihajali so ali samostojno ali pa v družbi in pod gospostvom Obrov. Pri svojem prodiranju v Alpe so kmalu zadeli na germanske Bavarece. Skoraj istočasno so se Slovenci pojavili tudi ob mejah bizantinske Istre in langobardske Italije. Prvi siloviti naval Obrov v Furlanijo okoli l. 611 je slovensko kolonizacijo v obe smeri še bolj pospešil. Slovenci so polagoma prodirali v alpsko ozemlje, sledeč rekam: Muri, Dravi, Savi, Donavi in Anži.

Za cesarja Herakleja, ki se je moral braniti na vzhodu pred napadi Perzijcev in Arabcev, so se naselili Slovenci tudi po bizantinskem ozemlju na Balkanu. Leta 626 so Obri in Slovenci v zvezi s Perzijci oblegali Carigrad, a so bili poraženi. Posledica: Slovenci so se osvobodili obrske oblasti.

Kralj Samo (623—658) vladar Čehov in Polabskih Srbov ter karantanskih Slovencev. Karantanski vojvoda Valuk je priznaval njegovo nadoblast. Po Samovi smrti so ostali karantanski Slovenci dobrih 100 let pod upravo domačih vojvod.

XII.

Pokristjanjenje Slovencev

Sredi 8. stol. so Obri napadli Karantanijo in njen knez Borut je moral malo pred letom 743 prositi pomoči Bavarece. Po sklenjeni pogodbi so Bavarci vzeli talce iz knežje rodbine: Gorazda in Hotimirja, ki sta bila na Bavarskem vzgojena v kristjana. L. 743 takoj za pogodbo med Bavarci in Slovenci pa so pridobili Franki nadoblast nad Bavarsko. Po pogodbenem odnosu so Slovenci obdržali domače kneze.

Kneza Gorazd in Hotimir sta širila krščanstvo med Slovenci. Blagovest so jim prinašali nemški duhovniki iz Salzburga; škof Modest je posvetil prvo cerkev Gospo Sveto leta 760. Proti krščanstvu in tujcem so se Slovenci dvakrat uprli. Po Hotimirovi smrti pa so izgnali duhovnike in porušili cerkve. Knez Valtunk se je tedaj zvezal z bavarskim vojvodom

Tasilom II., ki je končno strl v bitki na Lurnskem polju l. 772 moč poganskih Slovencev (Krst pri Savici). Tasilo II. je v pokristjanjenje Slovencev ustanovil samostana: **Iunichen** in **Kremsmünster**.

Karel Veliki je po neuspelem uporu odstavil Tasila, a Slovenci, ki se upora niso bili udeležili, so obdržali domače vojvode. V veliki ofenzivi leta 791 do 796 je Karel Veliki uničil obrsko državo, tedaj je sodeloval slovenski knez **Vojnomir**. Franki so novo osvojeno ozemlje razdelili med Furlansko in Vzhodno krajino s posebnim prefektom na čelu. L. 811 pa je Karel Veliki določil reko Dravo tudi za mejo med sazlburško in oglejsko cerkveno oblastjo. Od te dobe pa do cerkvenoupravnih reform v 18. stol. je delila Drava slovensko ozemlje med dva metropolita.

L. 819 se je **Ljudevit Posavski** uprl Frankom radi nasilste v furlanskega mejnega grofa. Po prvi zmagi so se mu pridružili tudi Slovenci in srbski **Timočani**, dočim je **Borna**, knez Dalmatinske Hrvatske ostal zvest Frankom. Šele deseta frankovska vojska je leta 822 pokorila Hrvatsko. **Ljudevit** je bil zavratno umorjen. Slovenci pa so izgubili tedaj domače vojvode. Ker **Ludovik Pobožni** na zahtevo bolgarskega kana ni uredil bolgarsko-frankovskih meja v Podonavju, so leta 827 Bolgari začeli veliko ofenzivo: zasedli so spodnjo Panonijo, pregnali tamošnje vazalne kneze. Cesarjev sin **Ludovik Nemški** je Bolgare premagal. Odstavil je furlanskega mejnega grofa, Furlansko krajino pa je razdelil v štiri manjše upravne enote: Furlanijo in Istro z Dalmatinsko Hrvatsko, ki sta ostali v ožji zvezi z Italijo, grofijo ob Savi — prednico kasnejše Kranjske, Dolnjo Panonijo, ki jo je združil z nemško ali vzh. frankovsko državo. Prejšnjo Vzhodno krajino je razbil v tri upravne enote: Karantanijo ob zgornji Dravi in zgornji Muri, Zgornjo Panonijo od Drave do Dunajskega lesa in v ozemlje med Anišo in Dunajskim lesom.

Upravna reforma leta 828 je vplivala na nadaljnji teritorialni razvoj slovenske zemlje. V obrisih so nastale pokrajinske in državne meje, ki še danes niso zbrisane. Preko slovenskega ozemlja je bila tedaj načrtana meja dveh velikih držav: Italije in Nemčije, nekako po bivši jugoslovansko-italijanski meji. Delilna pogodba, sklenjena v Verdunu l. 843 pa je delitev še bolj utrdila. Ker so bili Slovenci in Obri zlasti v Podonavju in v

obeh Panonijah redko naseljeni, so začeli sedaj Franki v svrhu obrambe v te kraje naseljevati Nemce.

Ludovik Nemški je postavil l. 847 Pribino za mejnega grofa Dolnje Panonije (ozemlje med Rabo, Donavo in Dravo). Ta je pospeševal krščanstvo in naseljevanje Nemcev. L. 861 pa je Pribina kot zvest vazal Frankov padel v vojni z Moravci. Sledil mu je sin Kocelj (861—874), ki je bil sprva naklonjen Nemcem, a se je kmalu pridružil Velikomoravski.

L. 867 je sprejel Cirila in Metoda na poti v Rim in jima izročil učence, da jih naučita slovanskega bogoslužja. Metod se je vrnil iz Rima h Koclju (Ciril je medtem umrl v Rimu) ter uvedel v Panoniji slovansko bogoslužje. Šel je drugič v Rim, kjer je bil posvečen za nadškofa panonskega in moravskega.

XIII.

Velikomoravska

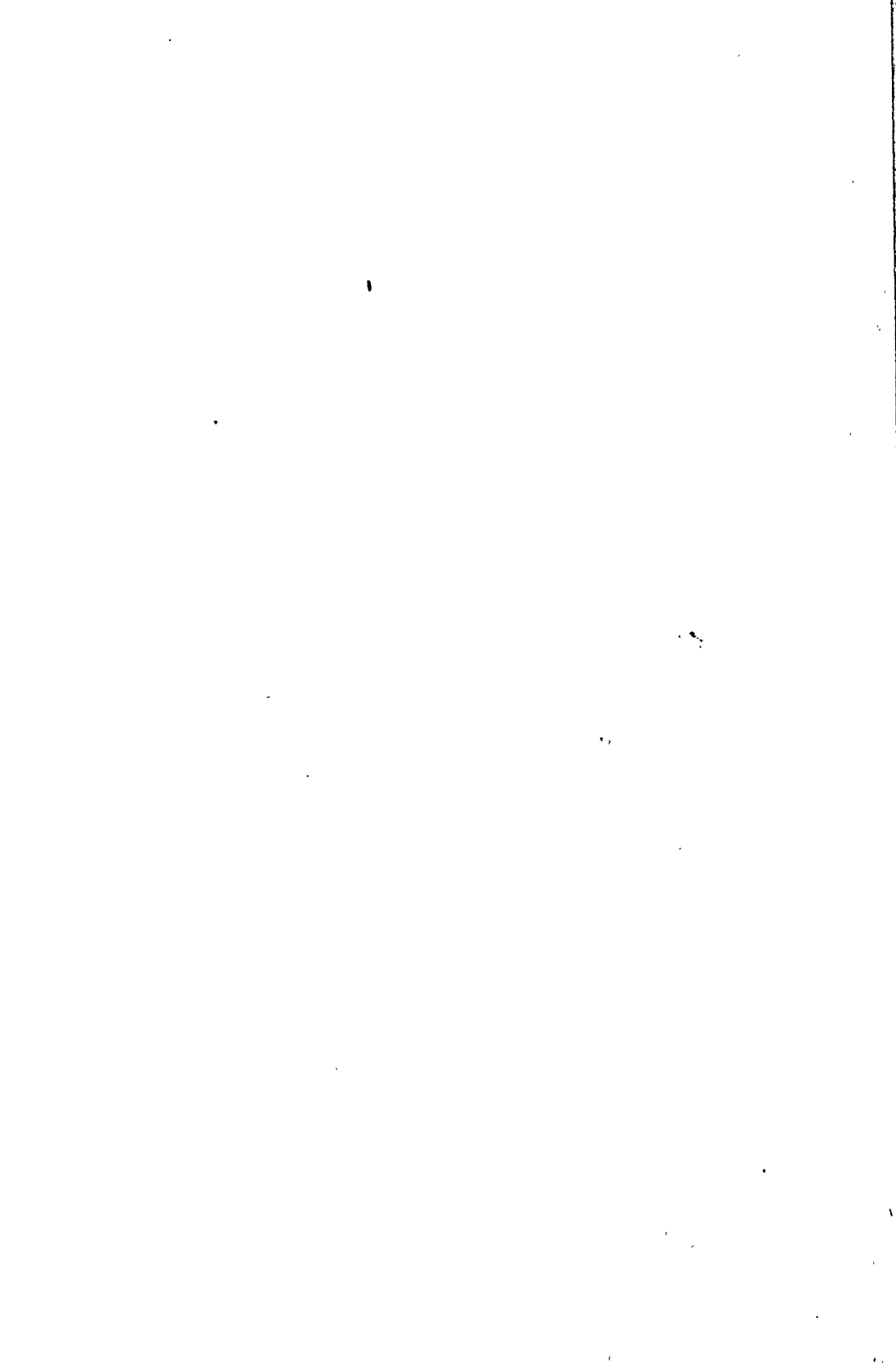
V 9. stol. je ustanovil knez Mojmir to državo. Njegov naslednik Rastislav je poklical l. 863 sveta brata Konstantina (Cirila) in Metoda, ki sta uvedla slovansko bogoslužje. Papež Hadrian II. je posvetil Metoda za nadškofa panonskega in moravskega. V kratkem času sta Rastislav in panonski knez Kocelj dosegla: slovansko nadškofijo od Morave do Srema, samostojno slovensko kneževino v spodnji Panoniji ter politično in cerkveno neodvisnost. Ti uspehi so rodili nasprotovanje nemških cerkvenih knezov. Bavarski škofje so se polastili Metoda in ga zaprli v ječo za tri leta. Medtem se je Rastislavu uprl njegov nečak Svetopolk ter ga izročil Nemcem. Svetopolk pa se je nato spustil v boj za neodvisnost tudi z Nemci. Proti plačilu letnega davka so mu priznali državno samostojnost. Izpustili so iz ječe Metoda, ki je šel h Koclju, a je moral zapustiti Kocljevo kneževino. Odšel je k Svetopolku. Tedaj je izginil tudi Kocelj. V Blatogradu so zavladovali nemški grofje. Po Metodovi smrti (885) je papež prepovedal slovansko bogoslužje in Svetopolk je izgnal Metodove učence. Nemci svoje zmage nad Panonsko Slovenijo in Velikomoravsko niso mogli izkoristiti, ker so se tedaj pojavili v Panonskem nižavju Madžari, ki so leta 907 uničili Velikomoravsko državo.

XIV.

Madžari

Madžari so ugrofinskega izvora. Doma so bili med srednjo Volgo in Uralom. V 5. stol. so se napotili proti zahodu, konec 9. stol. so prišli pod vodstvom Arpadovim preko Karpatov in se naselili v nižini ob Donavi in Tisi. L. 894 so vdrli preko Donave v Panonijo in jo opustošili do uničenja. V tej stiski je kralj Arnulf izročil Blatograd svojemu zavezniku knezu Braslavu, toda bilo je prepozno. L. 898 so Madžari z veliko vojsko vdrli prvič v Italijo. Pod madžarskimi kopiti je propadla Panonska Slovenija. Za pohodi v Italijo so sledili navali proti Karantaniji in Bavarski. Pri Bratislavi je l. 907 doletel bavarsko vojsko »strahovit poraz«. Madžari so tedaj dosegli vso Panonijo do alpskega obrobja. Od tod pa so se v dveh mogočnih tokih cepili njihovi navali v krščansko Evropo.

Politične in cerkvene uredbe frankovske dobe so se obdržale le še v gorati Karantaniji. Nemška kolonizacija Panonije in Obdonavja se je zaustavila za pol stoletja. Uničena je teritorialna zveza med Sev. in Južnimi Slovani, ki je že dvakrat obstojala za kralja Sama in za Koclja. Uničena je bila pa tudi Velikomoravska država.

XV

Začetki Angleške

Okoli l. 830 je kralj Egbert združil 7 držav in kneževino Cornwallis. Mlado državo so leto za letom napadali danski Normani ter jo pustošili. Iz te stiske je državo rešil Alfred Veliki. Uredil je sodstvo in upravo ter državo razdelil na grofije, gradil trdnjave, preosnoval vojaštvo ter ustanovil mornarico in šole. Etelred II. je dal na en dan pomoriti vse Dancce v državi. Zaradi teh »danskih večernic« l. 1002. so Danci zavojevali vso Angleško. Najimenitnejši vladar danske dinastije Knut Veliki je združil Angleško, Norveško, Švedsko in Dansko. V deželi sta zavladata red in mir. Edvard III. Spoznavalec, normansko usmerjen, je skušal nakloniti nasledstvo Viljemu Normandijskemu. V odločilni bitki pri Hastingsu l. 1066 si je ta s papeževim dovoljenjem osvojil Anglijo.

Zavladala je normanska dinastija (1066—1154). Viljem Osvojitelj je uvedel absolutno kraljevsko oblast na osnovi fevdniškega sistema (Domesdaybook). Anglija je vstopila v cerkveno viteško kulturo zapadne Evrope. Iz anglosaščine in francoskega jezika se je začel razvijati angleški jezik. Po državljanski vojni je izumrla normanska dinastija v moškem kolenu, sledila ji je l. 1154 sorodna francoska dinastija Anjou ali Plantagenet.

XVI

Nadvlada rimsko-nemškega cesarstva nad papeštvom (919—1056)

Po smrti frankovskega vojvoda Konrada I. so velikaši izvolili za kralja Henrika I. vojvoda saškega. Prvič je v rabi ime »Deutsche«. Roparski pohodi Madžarov so vznemirjali Nemčijo. Med devetletnim premirjem je kralj zgradil obrambni pas gradov in izvežbal konjenico. Zasedel je slovanski Branibor. Vaclav Češki je bil prisiljen plačevati nemškemu kralju tribut. Z zmago ob reki Unstruti l. 933 je Henrik zavrnil madžarske napade.

Oton I. Veliki (936—973). Sprva je nekatere vojvodine upravljal sam ali po sorodnikih, medtem ko so ostale vojvode nadzirali palatinski grofi. Pozneje je kraljevsko oblast naslonil na škofo — državne uradnike. Češki kralj Boleslav I. in poljski

Mječislav sta priznala njegovo nadoblast. Pomaknil je državne meje od Labe na Odro. L. 955 je Oton I. premagal Madžare, zaveznike nemških upornih knezov, na Leškem polju. Madžarov odslej ni bilo več v Nemčijo. Oton I. je obnovil v svrhu obrambe Vzhodno marko — osnovo poznejše Avstrije.

V Italiji so si razni knezi v medsebojnih bojih lastili rimsko cesarsko krono. Na vojnem pohodu v gorenjo Italijo se je Oton I. proglasil za kralja Langobardov. Na drugem pohodu ga je papež v Rimu kronal za rimskega cesarja (962). Ustanovljeno je bilo »sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti«. Odslej pa do l. 1806 so se imenovali nemški kralji zaeno tudi rimski cesarji. Zaradi pridružitve papeža Berengárju se je Oton vrnil v Rim. Papež je bil na cerkvenem zboru odstavljen in Rimljani so morali cesarju priseči, da odslej ne bodo volili in posvetili papeža brez cesarjevega dovoljenja. Cesar je dobil univerzalno oblast. Boji z Bizantinci za južno Italijo so se končali s tem, da se je cesarjev sin Oton II. poročil z bizantinsko princeso Teofano.

Oton II. (973—983). Nezvestemu bavarskemu vojvodu je odvzel vojvodino, Karantanijo z Veronsko marko in Istro je povzdignil v samostojno vojvodino, Vzhodno marko pa je dobil Leopold iz rodovine Babenberžanov (976). Pokoril je Dance, Boleslava Češkega in prisilil francoskega kralja s pohodom do Pariza, da se je odpovedal Lotaringiji. V južni Italiji so ga porazili združeni Arabci in Grki. Na severu pa je medtem prišlo do strašnega upora Dancev in Polabskih Slovanov.

Oton III. (983—1002). Mati ga je uvedla v grško, babica pa v rimsko kulturo. Sklenil je obnoviti staro rimsko cesarstvo. Bil je vladar — asket, »cesar vseh cesarjev«. Dopustil je, da je na Ogrskem Štefan Arpad dobil iz Rima kraljevsko krono l. 1000 ter naslov »Apostolicus«. Ustanovil je nadškofijo v Gnezenu. Poljska je postala cerkveno nezavisna od Nemčije. Za njegove načrte niso imeli smisla niti Nemci niti Rimljani.

Henrik II. Sveti (1002—1024) je utrdil zrahljano državno oblast ter vrnil državi zunanji ugled. Boleslav Poljski se je moral odreči Češki, dobil pa je Lužice kot nemški fevd. Henrik je bil trikrat v Italiji. Prvič se je dal kronati v Paviji z langobardsko krono, drugič v Rimu s cesarsko. Bil je pobožen vladar, ki je ustanavljal škofije in cerkve bogato obdaril. Z njim je izumrla saška dinastija.

Konrad II. (1024—1039), začetnik frankovske ali salijske dinastije (1024—1056), je pridobil Burgundijo. Rimsko nemško cesarstvo je odslej obsegalo: Nemčijo, Italijo in Burgundijo. Izdal je »*Constitutio de feudis*«, po katerem so tudi mali fevdi v moški vrsti dedni. Fevd se odvzame vazalu le, če ga njegovi sovrstniki obsodijo in cesar ta odlok potrdi. Ministerialom je izročil upravo kraljevskih posestev, zato so mu bili najboljša opora. Iz njih se je razvil viteški stan. Nemčija je za vlade Salijcev dosegla višek svoje moči.

Henrik III. (1039—1056). Češki knez Břetislav mu je moral vnovič priseči zvestobo. Na ogrski prestol je povedel nazaj kralja Petra, ki je Ogrsko sprejel kot nemški fevd. Največji obseg Nemčije: kraljestva Nemčija, Lombardija, Burgundija, gospostvo nad Češko, Poljsko in Ogrsko. Vladar je razglasil splošni deželni mir »*treuga Dei*«. L. 1046 je Henrik odstavil tri papeže, ki so se prepirali za Petrov stol. Imenoval je za papeža Klementa II. — nemškega škofa, ki ga je kronal za cesarja. Rimljani pa so mu priznali pravico, postavljanje papeže. Pozneje je dal Rimu še tri papeže, vse odlične može. Iz Rima je šel v južno Italijo ter Normanom podelil v fevd Apulijo, ki so jo iztrgali Bizantincem. Bil je pristaš reformne stranke (Cluny).

XVII

Investiturni spor

Kmalu po smrti papeža Nikolaja I. so dobile papeštvo v oblast plemiške stranke v Rimu, ki so pogosto dvignile na Petrov stol nevredne može. V te slabe razmere so se začeli vmešavati nemški cesarji; propadala sta splošna cerkvena disciplina in red. Izza Otona I. so podeljevali nemški kralji z izročitvijo škofove palice in prstana (investitura) škofije in opatije ter obsežna posestva in pravice škofom in opatom. Odločala pa je pri tem politična sposobnost. Cerkevne službe so prodajali in kupovali (simonija). Proti tej zlorabi se je pričelo v 11. stol. reformno gibanje »*klinijevcev*«. Menihi so živeli po obnovljenih benediktinskih pravilih (resna pobožnost, strogo zatajevanje samega sebe, brezpogojna pokorščina opatu in papežu, pobijanje napak v Cerkvi, zlasti simonije, izvajanje celibata). Borili so se za neodvisnost duhovščine od

države ter močno papeštvo. Na pobudo Hildebranda je papež Nikolaj II. na lateranskem koncilu l. 1059 izdal volilni dekret, po katerem smejo papeža voliti le škofje-kardinali in duhovniki glavnih cerkva v Rimu.

Gregor VII. Veliki (1073—1085) je prepovedal laikom investituro in simonijo ter strogo zapovedal duhovnikom celibat. Škofe volijo kanoniki, papež pa jih potrdi. Pri tem reformnem delu je papeža krepko podprla demokratska stranka Patarija v severni Italiji.

Henrik IV. (1056—1106) je še nadalje kljub grožnji cerkvenega prekletstva podeljeval škofije. Sinoda v Wormsu je odstavila papeža, ta pa je cesarja preklel in odvezal podanike prisega zvestobe. Knezi so sklenili, da odstavijo Henrika, če se v enem letu ne reši cerkvene kazni. Henrik je šel pozimi preko Alp, kjer se je v gradu Canossa podvrgel najstrožji cerkveni pokori. Papež ga je odvezal prekletstva pod pogojem, da ne bo izvrševal kraljevskih dolžnosti, dokler se ne pogodi z nemškimi knezi. Henrik pa obljube ni držal, zato so ga nemški knezi odstavili in izvolili protikralja. Sledila je državljanska vojna. Henrik je šel vnovič v Italijo, to pot z vojsko. V Rimu ga je kronal protipapež Klement III. za cesarja. Gregorja, ki se je zaprl v Angelski grad, pa je rešil iz te stiske normanski vojvoda Robert Guiskard ter prisilil Henrika, da se je kmalu umaknil iz Rima. Zaradi plenitve normanskih vojakov pa so Rimljani izgnali papeža in njegovega zaščitnika iz Rima. Gregor je umrl v izgnanstvu l. 1085 v Salernu. V investiturnem boju, ki je besnel dalje, je stopil celo cesarjev sin na papeško stran, premagal je očeta in ga ujel.

Henrik V. (1106—1125) se po očetovi smrti ni hotel odreči investituri. Bil je izobčen. Toda ujetega papeža je prisilil, da ga je kronal za cesarja. Šele po dolgotrajnih pogajanjih je sklenil s papežem Kalistom II. l. 1122 wormski konkordat, po katerem volijo škofa ali opata člani škofijskega ali redovnega kapitlja, izvoljenega posveti papež ali njegov namestnik, cesar pa mu podeli državne fevde. Papeštvo je silno povečalo svoj ugled. V Nemčiji so cerkveni in posvetni knezi poslej tvorili enotno opozicijo proti cesarju. Sledilo je bujno cerkveno življenje in ustanavljali so se novi redovi: kartuzijani, cistercijani in premonstrati. Versko cerkveni duh tedanje dobe je omogočil križarske vojne.

XVIII

Križarske vojne

so delo papežev, duševnih in političnih voditeljev zapadne Evrope, ki so hoteli obnoviti krščansko vlado v Sveti deželi. To gibanje so pospeševali: 1. verski in viteški duh časa, 2. preobljudenost, 3. slavohlepnost, želja po plenu in pustolovščini.

Udeležba. Največ so sodelovali Francozi, Nemci, Angleži, južnoitalijanski normanski vitezi in italijanska primorska mesta.

Povod. L. 636 so Arabci zavzeli Jeruzalem. V drugi polovici 11. stol. so si Seldžuki osvojili Sveto deželo. Stiska kristjanov je postala neznosna. Aleksij II., bizantinski cesar, ni mogel Seldžukom iztrgati Male Azije. Papež Urban II. in Peter Amijenski sta tedaj l. 1095 navdušila ljudstvo za osvoboditev Svete dežele na cerkvenem zboru v Clermontu (»Deus lo volt«).

Prva križarska vojna (1096—1099). Nobeden izmed vladarjev ni sodeloval. Ni bilo enotnega vodstva. Vodilni udeleženci so bili: lotarinški vojvoda Gottfried Bouillonski in njegov brat Balduin, grof Rajmund iz Toulouse ter Boemund Tarentski. Verski nagib je stopil v ozadje. Normani so si hoteli osvojiti nove dežele. Zbirališče križarjev je bilo v Carigradu. Sledil je padeč Niceje, Dorileja. Ustanovila se je grofija Edessa, oblegali so Antiohijo, ki je postala samostojna kneževina Boemunda, in grofija Tripolis. L. 1099 je Gottfried Bouillonski z 20.000 možmi zavzel Jeruzalem.

Jeruzalemsko kraljestvo. Gottfried Bouillonski, zaščitnik Svetega groba, je po enem letu umrl. Brat Balduin si je nadel naslov »kralj jeruzalemski«. Kraljestvo se je naglo širilo, obsegalo je Akkon, Sidon in Tir. Največji obseg je imelo za kralja Fulka okoli l. 1140. Segalo je od egipčanske meje do Taura v Kilikiji ter do sirske puščave. Toda notranje je bilo kraljestvo trhla stavba.

Navzlic bojem je bil bogat izvoz sadja, vina, stekla, škrlata. Proti neprestanim napadom mohamedancev so kraljestvo branili viteški redovi:

1. francoski templjarji (ustanovljeni l. 1118),
2. italijanski ivanovci, ki so nastali iz bratovščine še pred vojno,

3. nemški viteški red, ki so ga ustanovili bogati nemški križarji v taboru pred Akkonom.

Druga križarska vojna (1147—1149). Zaradi padca Edesse je pregovoril Bernard iz Clairvauxa francoskega kralja in Konrada III. za vojno, ki pa se je neuspešno končala.

Tretja križarska vojna (1189—1193). Egiptovski sultan Saladin si je osvojil Jeruzalem, večino primorskih mest v Palestini ter zedinil Sirijo z Egiptom.

Angleški kralj Rihard Levjesrčni in francoski kralj Filip II. Avgust sta prepeljala vojsko po morju pred trdnjavo Akkon. Friderik I. Barbarossa pa je šel ob Donavi navzdol preko Carigrada. Križarji so zavzeli Ikonij, toda cesar Friderik I. je nesrečno utonil v reki Salefu. Sin Friderik Švabski je umrl pred Akkonom. Tedaj se je veliko nemških križarjev vrnilo. Ostalim je poveljeval avstrijski vojvoda Leopold V. Dospeli so tudi Angleži in Francozi, brodovje Genovezov in Pizanov. Sledil je padec Akkona — glavni uspeh. Rihard Levjesrčni, zaradi prepira osamljen, je moral skleniti mir, dobil je obalo od Jafe do Tira. Dovoljeno je bilo zopet prosto romanje. Na povratku je bil Rihard Levjesrčni ujet in izročen nemškemu cesarju Henriku VI., ki ga je proti visoki odkupnini in vazalski prisegi izpustil.

Četrta križarska vojna (1202—1204). Do te je prišlo na pobudo Inocenta III. Udeležili so se je francoski vitezi. Izhodišče so bile Benetke. Križarji so osvojili ogrski Zadar in Carigrad, kar je dovedlo do ustanovitve latinskega cesarstva (1204—1261). Križarji niso prišli do svojega pravega cilja.

Peta križarska vojna (1228—1229). — Friderik II., rimsko-nemški cesar, se je napotil v Palestino; po pogodbi s sultanom je dobil Jeruzalem, Betlehem, Nazaret in primorje od Jafe do Sidona. V Jeruzalemu si je sam nadel krono jeruzalemskega kralja. Toda že 1244 so neverniki zopet iztrgali Jeruzalem in tako se je Ludovik IX. Sveti, francoski kralj, napotil na

šesto križarsko vojno v Egipt (1248—1254), da bi od tam prodril v Sveto deželo, kar pa se mu ni posrečilo. Ludovik IX. Sveti se je podal še na

sedmo križarsko vojno (1270). To pot v Tunis. Vojna pa se je končala brez uspeha. Mameluki so si zopet osvojili Sirijo in Palestino, le italijanska mesta so še vzdrževala trgovske zveze.

Posledice križarskih vojn: oslabitev islama, prodiranje arabske kulture v zapadno Evropo, procvit zgodovine, zemljepisa, jezikoslovja, brodarstva, trgovine in obrti. V Evropo so uvažali damast, svilo, atlas, baržun, pletenine, preproge, zrcala, damaščansko orožje, barve, riž, žafran, sladkor, kadilo in dišave. Sledil je razvoj mest. Trgovec Marko Polo je potoval po daljni Aziji. Stanovi so se socialno zblížali. Kmetje-križarji so postali svobodni.

XIX

Kulturne razmere v visokem srednjem veku

Viteštvo. Viteški stan je izza 8. stol. tvoril jedro vladarjeve vojske, konjico, in združil plemiče, svobodnike in ministeriale v enoten stan (viteško življenje). Denarno gospodarstvo, delitve posestva in vojne so povzročile gospodarski propad vitezov. Z obubožanjem se je širila nenravnost. Tako je sredi 13. stol. razširjeno roparsko viteštvo. Podleglo je končno najemnikom, pešcem in smodniku. Vodstvo duševnega življenja pa je prevzelo krepko se razvijajoče meščanstvo.

Fevdništvo. Knezi so stremeli po popolni vladarski oblasti v svojih deželah. Dosegli so pravice: sodstvo, ustanavljanje trgov, graditev cest, kovanje denarja, nalaganje davkov in zakonodajo. Iz tega so se v 13. in 14. stol. razvili deželni stanovi (v Angliji parlament, na Španskem cortes, na Francoskem états généraux, v Nemčiji državni zbor), v teritorialnih državah pa deželni zbori, ki so izkoriščali pravico dovoljevanja davkov.

Razvoj mest in meščanstva. Izza 11. stol. so se vnovič dvignila mesta, zlasti v gorenji in srednji Italiji in v Provansi. Zaradi obrti in trgovine so obogatela. Meščani so si samozavestno priborili volitev svoje gosposke in nezavisnost tudi proti nemškim cesarjem. V Nemčiji so mesta dosegla samoupravo in sodstvo (»mestne pravice«) v 12. in 13. stol. Na Francoskem so se te pravice imenovala »charte«. Kdor je bival leto in dan v mestu, je bil prost. — Sledil je dotok kmetov v mesto. Mesta so imela obzidje, na trgu »rotovž«, ozke ulice, ob cerkvenih praznikih pa semenj: »Messe«. Znamenje tržne pravice je bil otep slame na kolu ali kraljeva zastava, tržni križ, roka z

mečem. Na čelu mesta je stal mestni sodnik ali župan. Rokodelski cehi so ščitili člane pred vladajočimi mestnimi rodbinami.

Kmetijski stan. Izza dobe Karla Velikega se je vedno bolj krčil stan svobodnih kmetov. Križarske vojne so prinesle izboljšanje njihovega socialnega stanja. Mnogi so dosegli osebno svobodo.

Obrt in trgovina. Potrebe križarjev so rodile nove obrti: izdelovanje orožja, usnarstvo; razvilo se je zlatarstvo, izrezljavanje slonove kosti, izdelovanje okraskov in zlasti suknarstvo. Trgovci so izza 13. stol. ustanavljali trgovske družbe. Mesta Amalfi, Piza, Genova in Benetke so posredovala mednarodno trgovino med Evropo in Levanto, z Indijo in Kitajsko. Sledil je razvoj denarnega gospodarstva in kreditstva, kupčije z menicami in bankovstvo.

Trgovske ovire: različne carinske in mitniške pristojbine, slabe varnostne razmere, skladna pravica, nesreča pri transportu blaga, neurejena pošta in različni novci.

Znanost. Sholastiki so suhoparno tolmačili verske dogme na podlagi Aristotelove filozofije. Najimenitnejši sholastiki so: sv. Tomaž Akvinski, sv. Anzelm, Albertus Magnus in Roger Bacon.

Mistiki so trdili, da se more Bog in božje razodetje pojmovati le s čustvovanjem (Sv. Bonaventura, Tomaž Kempčan: Hoja za Kristusom.)

Izza l. 1200 so nastale mestne župnijske šole, znanost se je razvijala na univerzah, ki so imele štiri fakultete, učni jezik je bil latinski. Slavne univerze v Parizu, Bologni, Salernu, Oxfordu, Cambridgeu in Neaplju.

Umetnost. Stavbarstvo. Od 10. do 13. stoletja je prevladoval romanski slog. Nastal je najprej v Nemčiji, odkoder se je razširil po vsej zapadni Evropi. Izza druge polovice 12. stol. se je razvil v severnovzhodni Franciji gotski slog, ki se je hitro širil po ostalih deželah.

Kiparstvo je moralo služiti stavbarstvu za okras (rastlinski listi, kipi). **Slikarstvo.** Pri romanskih stavbah se je razvilo slikarstvo na presno (fresko), pri gotskih cerkvah pa slikanje na steklo in miniaturne slike.

XX

Slovenci v visokem srednjem veku

Politični red staroslovenske dobe. Osnovne edinice so bile rod, bratstvo, župa z županom. Prve državne organizacije so dali Obri, za njimi Frank Samo. Prva samostojna kneževina je bila Karantanija. Socialno so se delili v široke plasti ne-svobodnih, v svobodne kmete in v maloštevilne plemiče. Med temi so imeli poseben položaj po vsej Sloveniji kosezi (Edling). Koroški kosezi so volili in umeščali koroškega vojvodo.

Materialna kultura Slovencev od 7. do 10. stol. Polnomadstvo se je spreminjalo v stalno naselitev. Slovenci so bili od 6. do 9. stol. bojeviti kot njihovi sosedje. Najvažnejši vir za poznavanje načina življenja v prvih stoletjih so staroslovenski grobovi od 6. do 11. stol. Ti kažejo obenem s krajevnimi imeni, kako daleč so prvotno segale slovenske meje in da so Slovenci do 11. stol. živeli v skromnih razmerah in pod vplivom poznorimske pokrajinske omike.

Velika Karantanija in njene marke. Izza madžarske katastrofe je Karantanija odbijala madžarske napade, tesno naslojnena na Bavarsko. Po odločilni zmagi nad Madžari l. 955 je cesar Oton I. prepustil nadaljnjo obrambo bratu Henriku I., ki je Madžarom kmalu iztrgal vse alpsko ozemlje. Slovenska zemlja je sedaj drugič postala krajiško ozemlje nemške države. Od Donave do Jadrana so si sledile sledeče mejne krajine: 1. Vzhodna krajina, 2. Karantanska krajina, 3. Podravska krajina, 4. Savinjska krajina, 5. Kranjska krajina, 6. Istrska krajina, 7. Furlanska krajina.

Ostra politična meja je odrezala Slovence onstran Mure in pripravila postanek slovenske in hrvatske jezikovne skupine. V ožji zvezi z Bavarsko je ostala le še Vzhodna krajina, vse ostale pa so s Koroško tvorile Veliko Karantanijo.

Postanek slovenske politične razkosanosti. Združeno Bavarsko, Karantanijo, Veronsko in Furlansko krajino je upravljal od 952. do 955. Henrik I., brat kralja Otona I. Sledil mu je sin Henrik II. Njega je zaradi upora bratranec cesar Oton II. odstavljal in l. 976. od Bavarske oddelil Koroško ter deželo povzdignil v vojvodino. Priključil ji je nove krajine na vzhodu in jugu. Sedaj so se vrstili v novi koroški vojvodini člani raznih plemiških rodbin, dokler ni Henrik II. leta 989 še enkrat združil v osebni

uniji Bavarsko in Koroško. Sledil mu je sin Henrik III. Ko pa je ta postal l. 1002. nemški kralj, je prepustil Koroško vojvodu Otonu iz Wormsa. Iz sovraštva do Otona Wormškega pa je izločil iz Velike Karantanije krajine: Karantansko, Podravsko, Savinjsko in Kranjsko ter jih podredil naravnost kroni. Položeni so bili temelji poznejši delitvi Slovencev na Kranjce, Štajerce in Korošce.

Vojvodina Koroška (976—1077). Kot vojvode so si naglo sledili člani različnih nemških plemiških rodbin. Najznamenitejši je bil uporni Adalberon iz bavarskega rodu Eppensteinov, ki so s presledki vladali do leta 1122.

Karantanska krajina. Nastanek okoli l. 970. Po Adalberonovem padcu ji je vladal rod Węls-Lambach. Nato pa bavarski rod Traungavcev. Po njihovem glavnem gradu Steyr je dobila ime Štajerska krajina.

Ptujska krajina. Upravljali so jo različni krajišniki, nazadnje stranska veja Spanheimov, ko pa so ti leta 1147 izumrli, so krajino dobili Traungauci.

Savinjska krajina. Prvi krajišnik je bil Viljem I., mož Heme, grofice v Brežah in Trušnjah. Ko je Adalberon Eppensteinski umoril Viljema II., je grofica Hema to krajino darovala cerkvi v Krki na Koroškem. Oblast pa so prevzeli kranjski krajišniki.

Kranjska je bila prvotno v zvezi s Koroško, kmalu po l. 1000 se je osamosvojila. Vladal je južnonemški rod Sempt-Ebersbergov. Za njimi pa v drugi polovici 11. stol. Ulrik iz rodu Orlamünde (1058—1070), ki je razširil svojo oblast tudi na Savinjsko krajino, Istro in Meranijo. Po njegovi smrti je prišla pod oblast vladarjevo, nato pa l. 1077 pod oglejskega patriarha.

Istra. Po smrti Ulrika Orlamünde je pripadla l. 1077 oglejskemu patriarhatu. Primorska mesta z okolico so imela avtonomijo (Trst).

Pokrajina ob Soči in Vipavi je sprva spadala k mejni grofiji Furlanski, izza leta 1077 pa k oglejskemu patriarhatu.

Investiturni boj je vplival na oslabitev krone v korist deželnih gospodov, ki so v večini stali na cesarjevi strani. Pozneje pa se je to razmerje spremenilo v korist papeževe stranke. Wormski konkordat leta 1122 je prinesel tudi v politično zgodovino slovenske zemlje mirnejše čase. Mnoge rodbine so začele fevde smatrati za svoj teritorij, kjer so izvajale oblast kot dedni

dinasti. Dinastični teritorij in borbe dinastov za čim večjo oblast nad njimi so značilni za dobo od 12. stoletja dalje.

Ponemčenje slovenske zemlje od 10. do 12. stol. so pospeševali frankovski in nato nemški vladarji. Po tedanjem nemškem pravu jim je pripadalo vse neobdelano in neobljudeno ozemlje in vsa zemljišča premagancev in upornikov. To zemljo so razdelili, zlasti od sredine 10. stoletja pa do srede 12. stoletja oglejskemu patriarhu, salzburški nadškofiji in škofijam v Freisingu, Regensburgu, Passau, Bambergu, Briksenu, Krki na Koroškem in v Trstu. Od svetnih gospodov so si pridobili največ kronske zemlje Savinjski mejni grofi, Spanheimi, Traungavci, Andeški, Bogenski in Goriški. Vsi ti gospodje so privedli s seboj bavarske kmete. 10. in 12. stoletje pomeni dobo nemške kolonizacije, zlasti v severnem delu slovenskega ozemlja. Južno od Kozjaka in Karavank so se nemški kmetje naselili le v majhnem številu, zato so se tu deloma poslovenili. Slovenske vasi v Furlaniji pa so ostale brez dotoka ter propadle najkasneje v poznem srednjem veku.

Kljub nemški kolonizaciji je še ostalo dosti zemlje za domačo notranjo kolonizacijo. Slovenci so prebivali v gručastih vaseh, v hribih pa so bili zaselki in samotne kmetije. Pozneje pa so pod vplivom kolonizacije nastale gozdne vasi in vasi v vrsti.

Socialna delitev. Slovenci so se delili še vedno v nesvobodne (pridvorni hlapci, dekle in pazniki), v svobodne (število svobodnih kmetov se je močno skrčilo) in v plemiče. Slovensko plemstvo se v pomadžarski dobi z nemškim plemstvom polagoma združuje v plemiški stan. Le malo slovenskih plemičev je prešlo med dinaste 11. in 12. stoletja. Dinasti so povečini nemškega izvora, izjemo tvorita rod Heme in rod njenih sorodnikov grofov Višnjegorskih. Kosezi so v 12. stoletju prištetni med visoko plemstvo, v 13. stol. pa se že smatrajo le za ministeriale, njihova socialna pot gre vedno bolj navzdol.

Cerkev v prvih stoletjih germanizacije. S prenehanjem madžarske nevarnosti je med Slovenci oživel tudi krščanstvo. Brižinski spomeniki, vpisani v zadnjem četrtletju 10. stoletja v rokopis škofijske cerkve v Freisingu, so najstarejši slovenski zapisani teksti (obrazec splošne izpovedi, pridiga o grehu in pokori). Mogoče je bil tedaj že ustaljen tekst slovenskega očenaša in vere. S samostanskimi cerkvami 11. in 12. stoletja so

nastala prva večja svetišča: v Krki na Koroškem, v Stični in v Gornjem Gradu. Večina pračarnih cerkva je posvečena Mariji, sv. Petru, sv. Juriju, sv. Mihaelu, sv. Martinu in sv. Štefanu. Namesto brez sistema postavljenih lastninskih cerkva se je uredila farna organizacija. Severno od Drave so jo v drugi polovici 11. stoletja izvedli salzburški nadškojce, južno od Drave pa oglejski patriarhi. Po zaslugi sv. Heme je prišlo leta 1072 do ustanovitve prve stalne škofije v Vzhodnih Alpah v Krki na Koroškem in leta 1074 do ustanovitve samostana v Admontu. Z letom 1100 so v Vzhodnih Alpah zmagale gregorijanske ideje, clunyjevski duh. Na Kranjskem sega najstarejša farna organizacija v svojih osnovah v 11. stoletje, v zapadnem robu slovenskega ozemlja in v Primorju pa še v predсловensko dobo.

XXI

Doba Štaufovcev. Rimsko cesarstvo pod vplivom romansko-cerkvenih idej

Lotar III. (1125—1137). S Henrikom V. izumre salijska rodina. Za prestol se poteguje nečak Friderik Štaufovec, vojvoda švabski. Ker je bil premogočen, so izvolili knezi pod vplivom cerkve za kralja Lotarja Supplinburškega, vojvoda saškega. Prvi nemški kralj, priznan od papeža. Premagal Polabljane. Večina knezov ga ni priznavala, zato se je z njimi bojeval. Kot zaveznik se mu je pridružil mogočni bavarski vojvoda Henrik Ponosni (Oholi) iz rodu Welfov. Dal mu je kraljevske znake, Saško in hčer Jero za ženo.

Knezi niso izvolili Henrika, temveč Konrada III. Štaufoveca, vojvoda švabskega. Ta je zahteval od Henrika kraljevske znake in vojvodino Saško. Henrik je odklonil. Začne se boj med Welfi in Štaufi. Konrad ga premaga in vzame obe vojvodini. Po očetovi smrti mu sledi Henrik Lev.

Friderik I. Rdečebralec (Barbarossa) (1152—1190) se je po štirih letih izmiril s Henrikom Levom ter mu vrnil Bavarsko. Zato je odškodoval Babenberžana Henrika II. Jasomirgotta, dotedanjšega vojvodo bavarskega, s podelitvijo vojvodskega naslova v Vzhodni krajini, ki se pozneje imenuje Avstrija, ter mu dal »Privilegium Fridericianum minus«. Ta listina je začetek rušenja fevdne ureditve.

Položaj v Italiji. Bogata italijanska mesta so sama pobirala regalije in vršila sodno oblast. Poskus obnovitve kraljeve oblasti je prinesel boj z njimi. Zaveznik jim postane papež Aleksander III. Šestkrat mora Friderik nad lombardsko mestno zvezo. Milan razruši. Obnovitev boja med papeži in cesarji za premoč. Mir s papežem prinese slednjemu neodvisnost cerkvene države. Med bojem obnovitev starega nasprotstva z Welfi. Lev mu noče pripeljati svojih čet na pomoč. Zato doživi Friderik poraz pri Legnanu (blizu Milana) l. 1176.

Po povratku v Nemčijo pokliče Henrika Leva na odgovor. Ker ne pride, ga prekliče in vzame vsa posestva. Od Bavarske pa odcepi Štajersko, ki postane samostojna vojvodina pod Traungauci (1180).

Zadnji Friderikovi uspehi. Da bi povečal rodbinsko moč, je Friderik oženil sina Henrika z dedinjo Južne Italije. S tem je prišel v spor s papeži, ki so smatrali neapeljsko-sicilsko kraljevino za svoj fevd.

Henrik VI. (1190—1197). Po smrti Friderika I. (na III. križarski vojni) so si Normani izbrali drugega kralja. Obnovil se je tudi boj s Henrikom Levom. Vendar se je Henrik VI. obdržal in pridobil Južno Italijo.

Bil je širokopotezen vladar, ki je hotel združiti zopet vse kristjane pod svojo vlado, celo Bizanc in Sev. Afriko. Umrli je z 32 leti. Njegov sin Friderik še mladoleten, zato izvolijo v Nemčiji welfovci Otona IV., štaufovska stranka pa Filipa Švabskega. (Prva dvojna volitev!)

Vojna med njima prinese skoraj zmago Filipu, ki ga pa umore. Oton IV. postane kralj. Prizna ga tudi papež Inocent III. Pozneje se le-ta obrne od njega in da izvoliti svojega varovanca Friderika (1215).

Inocent III. (1198—1216). Politično najzmožnejši papež srednjega veka. Pod njim se papeštvo dvigne do najvišje posvetne moči. Razvoj Cerkve dobi v Inocentovi dobi svojo dovršitev. (Zagotovi se cerkvena edinost, obhajilo za vernike samo pod podobo kruha, enkratna spoved na leto, duhovščina pokorna samo papežu.) Ustanove se novi redovi, kartuzijani (Bistra, Pleterje, Zajčki samostan), cistercijani (Stična 1136), dominikanci, frančiškani ali minoriti (po sv. Frančišku Asiškem, Ljubljana, Kamnik, Brezje, Brežice, Novo mesto, Maribor itd.), klarisinje. Nove križarske vojne.

Friderik II. (1215—1250). Najbolj nadarjeni vladar srednjega veka, zelo izobražen in bistroumen. Preveč pa je skrbel za Italijo ter zanemarjal Nemčijo. Sijajen dvor v Palermu v arabsko-vzhodnem sijaju. Vlado v Nemčiji prepuščal drugim, tako sinu Henriku, ki pa se mu je izneveril, zato je umrl v ječi. Končno se je spravil z Welfi.

Spor s papeži mu je prinesel prekletstvo, ker je hotel združiti Italijo z Nemčijo in se ni udeležil križarske vojne, kot je bil obljubil. Vodil je končno V. križ. vojno, ki je potekla brez koristi.

Konrad IV. (1250—1254) je bil slabič. V Nemčiji so mu izvolili protikralja. Zavaroval si je vsaj Italijo. Umrl je zelo mlad (29 let) in zapustil mladeletnega sina **Konrada (Konradina)**. Za Štaufe se je tam bojeval zelo uspešno stric Manfred, ki pa je pozneje padel v boju, nakar je dobil vso Južno Italijo Anžuvinec Karel. Tudi Konradin je bil premagan in ujet. Obsojen je bil na smrt ter obglavljen v Palermu kot zadnji potomec Štaufov.

Od leta 1250 ni bilo v Nemčiji pravega reda. Kralja sploh niso izvolili ali pa slabiča ali tujca. Najmogočnejši knez je postal češki Přemislavič **Otakar II.**, zato ga niso marali. Nastopi težka doba nasilja in brezpravnosti, veliko nemško medvladje ali *interregnum* (1254—1273).

XXII

Ustava in pravo. Mesta

Kralj. Nemški kralji so bili obenem rimsko-nemški cesarji. Naslednike so volili. Razvije se čast sedmerih volilnikov (3 cerkvenih, 4 posvetnih).

Državni knezi. Mednje štejemo plemenske in uradne vojvode, pa tudi nekatere cerkvene dostojanstvenike, nadalje mejne grofe in uradne grofe. Palatinski grofi so bili sodniki kraljevega sodišča in nadzorniki vojvod. Čast državnih knezov je bila vezana na neposredne kraljevske fevde.

Deželni gospodje so smeli neodvisno od kralja deliti svojo posest. Nje kot visoko cerkveno gospodo so pozivali skupno z zastopniki deželnoknežjih mest, podrejenih neposredno knezu, na posvetovanja. Deželni stanovi, poznejši deželni zbori.

Na državni zbor so bili vabljeni vsi državni knezi po cesarju. Njegovo področje: državni zakoni, vojne, državni davki, pogodbe z inozemstvom. Od Štaufov dalje zastopana tudi mesta.

Finance. Glavni dohodki države: donosi domen, prispevki Italije in Slovanov, sodne globe in regalije. Rednega plačevanja davkov ni bilo. Stroški so šli za vzdrževanje dvora in darove cerkvi, papežu ter knezom. Denar so smeli kovati mnogi knezi.

Pravo. Zakonik »Sachsenspiegel« v severni Nemčiji. Po njem na jugu »Schwabenspiegel«. Samo pravò iz navade. Redno sodišče za kralju podložne je bilo dvorno sodišče. Nižje sodstvo so opravljali fevdni gospodje. Kazni so bile zapor, smrt in po-habljenje, denarnih kazni ni bilo več. Mesta so imela svoje sodstvo.

Mesta. Razvila so se v štaufovski dobi, osobito ob Renu in Donavi. Nastala so iz trgov-tržišč blizu kraljevih gradov, pri škofijah, rudnikih in prehodih preko rek. Dobila so obzidje in »mestne« pravice. Izhodišče za njihovo pravo je bil tržni red. Razlikujemo kraljevska ali državna mesta in deželna. Načelnik ter gospodarjev namestnik je bil grajski grof ali sodnik z dodeljenim svetovalstvom. To se je razvilo v mestni svet, voljen od meščanov, ki mu je načeloval mestni župan.

XXIII

Borba za politično prevlado nad slovensko zemljo

Dinastična ozemlja na Slovenskem niso nastala istočasno in niso vedno obsegala sklenjenega ozemlja.

Na Koroškem so sledili Eppensteinom porenski grofi Spanheimi (od l. 1122 do l. 1269). Višek moči so dosegli za vojvode Bernarda. Imeli so tudi posesti na Kranjskem (Ljubljano).

Obred izvolitve in umestitve koroškega vojvode. — Ohranil se je nam v nemški pravni knjigi »Švabskem zrcalu«. Vršil se je ob knežjem kamnu pri Krnskem gradu. Vojvodo so določili kosezi. Pozneje pa je nastopil samo eden izmed njih, vojvodski kmet iz Blažje vesi pri Celovcu, ki je imel dedno to pravico. Pod nemškim in krščanskim vplivom se je pridružilo še drugo dejanje ob vojvodskem stolu.

V štajerskem Podravju so bili v drugi polovici 12. stol. deželni gospodje Traungavci, od l. 1180 vojvode.

Bavarski **Andechs-Meranci** so v 13. stol. pridobili kranjska posestva s Kamnikom. Dolgo so bili mejni grofje Kranjske in Istre. Moški člani so izumrli l. 1248, tedaj je ostala Agneza dedinja vsega premoženja.

Višnjegorski gospodje so v 12. stol. dolenjsko posest razširili preko Gorjancev v Belo Krajino. Od Grosuplja do Ribnice je segala od 11. do 13. stol. oblast Turjačanov (poznejši Turjačani izhajajo iz nesvobodnih ministerialov tega rodu).

Veliki deli Istre, Kranjske, Posočja in Krasa so bili pod oblastjo oglejskega patriarha. Na Krasu in v slovenskem Posočju so najjemenitnejši gospodje od 12. stol. grofje Goriški.

Babenberžani so razširili Vzhodno Krajino do Litve in Morave. L. 1192 so po izumrtju Traungavcev dobili Štajersko. Zadnji Babenberžan **Friderik II. Bojeviti** (1230—1246) se je oženil z Agnezo Andeško, toda l. 1246 je padel v boju z Madžari. Za dediščino so se vneli boji. Agneza se je vnovič omožila z **Ulrihom Spanheimom**.

Po smrti zadnjega Babenberžana so avstrijski plemiči izvolili za vojvodo **Přemysla II. Otakarja**. Po papeževem posredovanju pa je Štajersko dobil **Bela IV.** Samovoljno plemstvo je Ogre pregnalo in ponudilo Štajersko **Přemyslu II.** Leta 1260 je v bitki pri **Kroissenbrunn** zmagal **Přemysl II.**

V tem času je sklenil **Ulrik III. Spanheimski**, ki ni imel otrok, s **Přemyslom II.** dedno pogodbo in mu obljubil nasledstvo v Koroški in Kranjski. L. 1269 se je to uresničilo. **Přemysl II.** je združil pod svojo oblastjo Štajersko, Koroško in Kranjsko s Savinjsko ter Slovensko Krajino. Ker je dobil od salzburškega nadškofa cerkvene fevde Babenberžanov in Spanheimov, od oglejskega patriarha pa Slovenj Gradec in Postojno, so bile skoraj vse slovenske dežele pod njegovo vlado. Dvignil je pri nas gospodarstvo, red in mir.

Njegovo državno tvorbo je l. 1278 zrušil novi nemški kralj **Rudolf Habsburški** z zmago pri **Suih Krutih** na Moravskem polju. S previdno politiko je mogel prepustiti l. 1282 Avstrijo in Štajersko kot državni fevd sinu **Albrehtu**. Zavezniku goriško-tirolskemu grofu **Manjhardu** je takoj po vojni zastavil v upravo Koroško, na Kranjskem in v Slovenski Krajini pa mu je dal deželno upraviteljstvo. Leta 1286 je izročil **Manjhardu** Koroško kot državni fevd. **Manjhardu** je sledil na Koroškem, Kranjskem in Tirolskem njegov sin **Henrik**, ki je bil poročen s sestro zad-

njega Přemyslovca. Za izpraznjeni češki prestol je prišlo med Henrikom in Albrehtom Habsburškim do vojne, ki je divjala tudi po slovenskih deželah. V miru so Habsburžani dobili skoraj vso Savinjsko dolino. Henrik je umrl l. 1335 brez moških potomcev in tako so pripadle Habsburžanom Koroška, Kranjska in Slovenska Krajina. Ogleju so iztrgali Vipavsko in Loško dolino, po končani ogrsko-beneški vojni 1358 pa so nadaljevali borbo proti Ogleju do popolne zmage. L. 1362 jim je moral patriarh odstopiti v dedni fevd vsa posestva po slovenskem ozemlju.

Po prizadevanju Rudolfa IV. je bila Kranjska povzdignjena v vojvodino l. 1364. Njegov naslednik je dosegel morje pri Devinu in pri Reki l. 1366. Ko je l. 1374 izumrla istrska veja goriških grofov, so po dedni pogodbi dobili Habsburžani še Istro in Belo Krajino. Iz strahu pred Benečani se je Leopoldu III. podvrgel Trst z okolico l. 1382. Z izumrtjem goriških grofov je leta 1500 Habsburžanom pripadla Goriška. Od tedaj so ostali Slovenci razen kratkega presledka v Napoleonovem času do l. 1918 pod Habsburžani.

XXIV

Kulturne razmere na Slovenskem v visokem srednjem veku

V 13. stoletju je bila slovenščina jezik dela koroškega plemstva, ob reki Murici je še znan slovenski jezik. Gornja Avstrija pa je bila v tem času že močno ponemčena. Nemške naselbine so se vedno bolj množile v vzh. Tirolski, v gornji Štajerski in gornji Koroški, kjer slovenski otoki v 14. in 15. stol. popolnoma izginejo. Tudi vzhodni in srednji del Štajerske dobiva od 14. stol. nemški značaj. Ob koncu srednjega veka se je slovensko-nemška meja ustalila na črti vzdolž Zilske planine, Dobrač, severno od Vrbskega jezera in Gosposvetskega polja, Št. Pavel v Labodski dolini, južni rob Apaške kotline in severno od Radgone. Ob zapadni meji so izgubili Slovenci raztresene vasi v Furlanski nižini in v dolini Bele. Širilo pa se je slovensko ozemlje proti Trstu in v Istro. Nemške naselbine na strnjenem slovenskem ozemlju so se polagoma poslovenile, ohranil pa se je nemški jezikovni otok na Kočevskem.

Gospodarstvo in socialni položaj kmeta. — Od 13. stol. dalje so zemljiški gospodje stremeli za tem, da bi zvečali donosnost svoje zemlje. Zato se je med Slovenci poleg tuje kolonizacije širila tudi notranja kolonizacija med samim slovenskim prebivalstvom. Z intenzivno kolonizacijo in ugodnim gospodarskim razvojem se je zboljšal tudi socialni položaj kmeta. Pregled posestnega stanja zemljiških gospodov in podatke o kmetovih pravicah in dolžnostih nam nudijo zemljiško-posestni sezname, urbarji. Političnih pravic slovenski kmet v tej dobi ni imel. Te so bile pridržane plemičem, duhovnikom in meščanom, ki so bili v visokem srednjem veku že v znatni meri odtujeni slovenskemu življu.

Plemiški stan. — V 12. stoletju se je število starega svobodnega plemstva vedno bolj krčilo. Nastalo vrzel so polnili ministeriali in vitezi nesvobodnega rodu. Visoki plemiči in mnogi ministeriali so bili pri nas po večini tujega izvora. Tako je kot občevalni jezik v plemiških krogih, zlasti od druge polovice 13. stoletja, začela prevladovati nemščina. Usodno je bilo, da je prav to ponemčeno in nemško plemstvo doseglo v drugi polovici srednjega veka politično veljavo in s tem odločujočo besedo nad slovenskim prebivalstvom.

Cerkev. — Doba od 12. do 14. stol. pomenja poglobitev verskega življenja in podrobno ureditev cerkvene uprave. V bistvu se ta ni izpremenila vse do velikih cerkveno-upravnih reform 18. stoletja.

Samostani. — V 11. stoletju jih je mnogo ustanovil benediktinski red. 12. stol. je z novimi cerkvenimi strujami prineslo nove redove, ki so se hitro udomačili tudi pri nas: cistercijanski, kartuzijanski. Žalostnim cerkvenim razmeram 13. stol. pa so posvečali vso pažnjo minoriti, avguštinci, dominikanci, premonstrati in nemški križarji. Samostani so do 15. stol. skoraj edina torišča znanstvenega in literarnega dela na slovenskih tleh.

Mesta so se pri nas začela pojavljati v 12. stol. v dobi dinastičnih borb za oblast. Ljubljana se prvič omenja l. 1144. Meščani so se bavili s trgovino in obrtjo. Glavne srednjeveške ceste in pota se dotikajo gradov, mest in trgov in kažejo v mednarodnem prometu izrazit prehodni značaj.

Slovstvo. — Iz te dobe se nam je ohranilo samo nekaj bornih beležk v slovenskem jeziku. Mogoče je, da sega vanjo še

prevod Zdrave Marije in prevod kake duhovne pesmi. Le narodna pesem je bila višek oblikovanja v slovenski besedi srednjega veka.

Umetnost. — Od 11. do prve polovice 13. stol. prevladuje romanski slog. Sredi 13. stol. pa prehaja ta v gotskega. Gotika prevladuje še globoko v 16. stol. Ob velikem razmahu gotike v 14. stol. je slovenski kmet začel postavljati tipične živo-slikane cerkvice na naših gorah, gričih, vaseh in ravninah, ki so še danes značilna podoba slovenske pokrajine.

XXV

Propadanje cesarske oblasti v Nemčiji

Rudolf Habsburški (1273—1291) je bil po smrti Riharda Cornwallskega izvoljen za kralja. Opustil je imperialistične ideje in skušal pridobiti svoji rodbini novih dežel. Po uspešnem boju s Přemyslom Otakarjem je l. 1282 podelil sinovoma Albrehtu in Rudolfu Avstrijo, Štajersko in Kranjsko s Slovensko Marko. Že prihodnje leto je to podelitev omejil le na Albrehta. V državi je vzpostavil red ter razrušil gnezda roparskih vitezov. Po njegovi smrti je bil izvoljen

Adolf Nassavski (1292—1298). Ker je skušal povečati svojo ohlast, so ga odstavili in izvolili za kralja Albrehta Avstrijskega (1298—1308). Vsilil je Čehom sina Rudolfa za kralja. Že leto nato je Rudolf umrl in Čehi so ponudili prestol Henriku Koroškemu, sinu Manjhardovemu. Leta 1291 so trije švicarski kantoni: Schwyz, Uri in Unterwalden sklenili med seboj večno zvezo proti preoblastnim Habsburžanom in s tem položili temelj švicarski samostojnosti. Albrehta je umoril nečak Ivan Parricida.

Henrik VII. Luksemburški (1308—1313), francoski vazal, je tudi težil po razširitvi svoje domače oblasti. Dosegel je, da so Čehi pregnali nesposobnega Henrika Koroškega in izbrali njegovega sina Ivana Luksemburškega za kralja. V Milanu so ga kronali z lombardsko, v Rimu pa s cesarsko krono. Bil je zadnji vladar, ki je skušal obnoviti cesarsko oblast v Italiji.

Ludovik Bavarec (1314—1347). — Večina volilnih knezov je izvolila njega za kralja, manjšina pa se je odločila za protikralja Friderika Lepega Avstrijskega. V dolgotrajni vojni so Ludovika krepko podprli Švicarji, po zmagi pa je Friderika

priznal za sovladarja, ki pa se kraljevskih pravic ni posluževal. Po porazu pri Morgartenu so se Habsburžani morali odreči oblasti nad gorskimi švicarskimi kantoni. S kraljevim dovoljenjem pa so si po smrti Henrika, koroškega vojvoda, l. 1335 pridobili Koroško in Kranjsko s Slovensko Marko.

Še enkrat je vzplamtel boj med papeštvom in cesarstvom. Papež Ivan XXII. po želji francoskega kralja ni priznal Ludovikove izvolitve. Prekletega kralja pa so podprli minoriti. V Milanu je sprejel železno krono, v Rimu pa cesarsko. Odtod pa se je moral umakniti nazaj v Nemčijo. Po brezuspešnem poizkusu, da bi se spravil po Ivanovi smrti z njegovim naslednikom, ki je stal pod vplivom francoskega kralja, so nemški volilniki sklenili l. 1338 v Renseju zavezo ter odločili, da od večine volilnikov izvoljenemu kralju ni treba papeževega potrdila. Državni zbor v Frankfurtu pa mu je priznal pravico, nositi cesarski naslov. Ker pa je brezobzirno razdeljeval državne fevde med člane svoje rodbine, je pet volilnikov na papežev poziv izvolilo za nemškega kralja Karla, sina češkega kralja Ivana. Ludovikova smrt je preprečila vojno.

Karel IV. Luksemburški (1347—1378). Francosko vzgojen, temeljito naobražen vladar je položil temelj češki industriji: pivovarstvu, suknarstvu in steklarstvu, povzdignil je češko trgovino in obrt, gradil ceste in mostove. Ustanovil je v Pragi prvo univerzo v Srednji Evropi l. 1348. Njegovo delo so gotska cerkev Sv. Vida v Pragi, most čez Vltavo, samostan v Emavsih, praško predmestje Novo mesto, Karlov Tyn, ki je hranil državne dragocenosti in listine. Toplice Karlovi vari. — Brzdal je uporno češko plemstvo ter podpiral meščane in kmete.

Leta 1356 je za Nemčijo izdal »zlato bulo«, ki je v državi odstranila vir prepиров — volilni zakon, ki je končno veljavno priznal volilno pravico trem cerkvenim in štirim posvetnim knezom. Tem je vladar priznal regalije, varstvo židov in najvišje sodstvo nad podložniki. V Rimu kronani cesar se ni mešal v italijanske spore. Roji kobilic so takrat v Evropi povzročili strašno lakoto, kosila je črna smrt. Zaradi silnih nadlog so se pojavili bičarji.

Rudolfu IV. Ustanovniku, ki ga ni sprejel med volilnike, je dovolil, da mu je Marjeta Tirolska odstopila Tirolsko in da je smel oglejskemu patriarhu odvzeti slovenske fevde: Slovenj Gradec, Postojno, Vipavo in Lož. Veliko državo je Karel IV. pred

smrtjo zopet razdelil svojim sorodnikom, ki pa so morali priznati za kralja njegovega sina češkega kralja

Vaclava I. (1378—1400). Slabotnega vladarja so volilniki odstavili. Ista usoda je doletela tudi naslednika Ruperta Palatinskega (1400—1410). Za obeh kraljev so v Nemčiji meščani v obrambo svoje trgovine in neodvisnosti sklenili Švabsko in Rensko zvezo. V siloviti vojni z njima so knezi zmagali. Z odkritjem novih pomorskih poti je propadla tudi severnonemška Hanza. Švicarji pa so z zmago pri Sempachu uničili habsburško viteško vojsko.

Sigmund (1410—1437) — mlajši sin Karla IV. Od l. 1387 kralj ogrski in hrvatski, je položil z zastavitvijo Braniborske Frideriku VI. Nürnberškemu grofu temelj vladi hohenzollernske rodbine.

XXVI

Cerkvene zmede

»Babilonska sužnost« papeštva (1309—1377) pomeni konec papeževe svetovne politične vlade. Na pritisk francoske krone je papež Ivan XXII. nastopil proti Nemčiji. Nemški knezi pa so se l. 1338 izrekli za državno neodvisnost. Enako je rimsko vrhovno gospostvo odklonil angleški parlament pod vplivom Wiclifa l. 1366. Zaton posvetne oblasti papeštva je pospešilo izredno propadanje cerkvenega življenja.

Veliki razkol (1378—1415). — Na pobudo Karla IV. se je papež vrnil iz Avignona v Rim, a že naslednje leto je umrl. Italijanski in francoski kardinali so tedaj izvolili vsak svojega papeža. Oba papeža je odstavljal koncil v Pisi in izvolil novega. Odstavljena papeža pa nista hotela odstopiti.

Proti napakam v katoliški Cerkvi se je z besedo in pismom boril velik del minoritov. Mistiki so hoteli dvigniti nravnost in verski čut. Nove sekte (nizozemski beghini, bičarji) so pridigovali proti bogastvu Cerkve. Najbolj nevarni za Cerkev pa so bili krivi nauki Johna Wiclifa. Njegovo krivoverstvo je sicer obsodila sinoda v Londonu, toda medtem pa je že Wiclifov pristaš Jan Hus potegnil za seboj velik del Čehov. V tej zmedi so vodilni možje, zlasti pa pariška univerza zahtevali reformo Cerkve. Na Sigmundovo pobudo je zbor v Konstanžu (1414—1418) obsodil Husa in njegov nauk, odstavljal vse tri papeže in izvolil

Martina V. — konec razkola. Z Nemci, Angleži in Francozi je papež sklenil konkordate, jim dal koncesije, resnične cerkvene reforme pa ni mogel izvesti.

Po smrti češkega kralja Vaclava so Čehi odrekli nasledstvo njegovemu bratu Sigmundu in zgrabili za orožje v obrambo Husovega nauka. Vnele so se husitske vojne (1419—1436). Ta spor je skušal rešiti koncil v Baslu 1431. Del husitov se je zedinil s Cerkvijo, drugi pa so bili premagani. Sigmund je postal češki kralj, a že naslednje leto je z njim izumrl luksemburški rod.

Albreht II. Habsburški (1438—1439). Sigmundov zet. Rimsko-nemški prestol je ostal z malo izjemo do l. 1806 v rokah Habsburžanov. Čehi in Ogrri so ga priznali za kralja. Z vojsko je šel nad Turke, na povratku pa ga je pobrala kužna bolezen. Imel je sina Ladislava Posmrtnika.

Friderik III. (1440—1493). — Sin Ernesta Železnega, notranje-avstrijskega — varuh Ladislava Posmrtnika. V severni in zapadni Nemčiji so vnovič izbruhnili boji med mesti in knezi ter med knezi samimi. Franc Sforza se je polastil vojvodske časti v Milanu. Schleswig in Holstein sta izbrala danškega kralja za vladarja. Nemški viteški red se je moral odreči Zapadni Pruski. Vzhodna Pruska pa je prišla v fevdno odvisnost od poljskega kralja. Nemški vladar se ni zganil. Prepiral se je z bratom za vlado v Avstriji. Neprestani boji z nezadovoljnim plemstvom, zlasti s Celjskimi grofi. Upori na Dunaju in na Štajerskem so spravili cesarja v hudo stisko.

Vmešal se je v prestolno vprašanje Češke in Ogrske. V boju med češkim in ogrskim kraljem mu je Matija Korvin napovedal vojno in iztrgal Avstrijo z Dunajem (1485—1490). Veliko so trpele v bojih z Ogrri posebno slovenske pokrajine, kjer so istočasno pustošili in morili tudi Turki. Pridobil je avstrijsko dediščino albertinske panoge in s tem združil vse habsburške dežele. Največjega pomena pa je bila pridobitev izredno bogate Burgundije po njenem padlem vojvodu.

XXVII

Celjski grofje

se kot gospodje Žovneški prvič omenjajo leta 1130. Po grofih Vovberških je leta 1322 Friderik I. podedoval njihovo celjsko posest. Leta 1341 ga je povzdignil Ludovik Bavarec v grofa celj-

skega. Friderikov sin Ulrik I. je bil kranjski deželni glavar in se je proslavil v bojih na strani ogrskega kralja Ludovika I. in Habsburžanov. Njegov brat Herman I. se je poročil s Katarino Kotromanič. Sin Viljem pa z Ano, hčerjo poljskega kralja.

Herman II. (1385—1434) je v nikopolski bitki 1396 rešil življenje ogrskemu kralju Sigmundu. V zahvalo mu je Sigmund podaril velika posestva v Hrvaškem Zagorju, pozneje pa še Čakovec z Medjimurjem, naslov slavonskega bana in pravico umeščanja zagrebškega škofa. Ko se je Sigmund oženil s Hermanovo hčerjo Barbaro, je postal ta eden izmed najvplivnejših ogrskih velikašev. Po Ortenburžanih je podedoval njihova kranjska in štajerska posestva (Radovljico, Ribnico in Kočevje). Tvrtko II. ga je imenoval za svojega naslednika, kar pa so pozneje preprečili Madžari in Turki.

Friderik II., sin Hermana II., (1434—1454) je imel z očetom hude spore zaradi svoje druge žene Veronike Deseniške, ki jo je dal Herman II. utopiti na gradu Ostrovici. Sigmund je Celjane leta 1436 povzdignil v državne kneže. Habsburški vojvoda Friderik je zaradi tega začel vojno s Celjani, ki so imeli zaveznika v drugem Habsburžanu, Sigmundovemu zetu Albrehtu. Po Albrehtovi smrti je Friderik Celjski podpiral njegovo vdovo Elizabeto in njenega sina Ladislava Posmrtnika proti nemškemu cesarju Frideriku III., ki si je lastil ogrsko-hrvatski prestol. V pogodbi l. 1443 je Friderik III. priznal Celjanom knežje dostojanstvo in sklenil z njimi medsebojno dedno pogodbo.

Ulrik II. (1454—1456) je bil oženjen s Katarino Branković. Vmešaval se je v ogrske in avstrijske razmere. Po Albrehtovi smrti so Ogrji izvolili za kralja Vladislava Poljskega (1440 do 1444). Ta je padel v bitki pri Varni. Na ogrskem prestolu mu je sledil Ladislav Posmrtnik, ki mu je bil namestnik v Ogrski Janko Hunjadi. Junaški Hunjadi je odbil leta 1456 Turke pred Beogradom, kjer se je boril s svojo vojsko tudi Ulrik II. Po smrti Hunjadija je Ulrik II. dosegel, da je Ladislav Posmrtnik imenoval njega za namestnika v Ogrski namesto Ladislava Hunjadija. Kot slavonski ban si je Ulrik II. prilastil čast hrvatskega bana. Ko se je po zmagi proti koncu leta 1456 v Beogradu zbrala krščanska vojska, da bi zasledovala Turke, je dal Ladislav Hunjadi Ulrika II. umoriti. Vnel se je boj za celjsko dediščino, v katerem pa je Katarina podlegla (Jan Vitovec-Pegam). Po smrti svojega zaveznika Ladislava Posmrtnika 1457 je morala

cesarju priznati vsa celjska posestva, edino grad s Krškim je še obdržala. Boji za celjsko dediščino uvajajo dolgotrajno dobo vojskovanja, kakršnega habsburške dežele in z njimi slovenska zemlja že stoletja niso poznale.

Brata cesar Friderik III. in Albreht sta se borila za nasledstvo v habsburških deželah. 1469—1470 se je uporno štajersko plemstvo pod vodstvom kranjskega viteza Andreja Baumkircherja bojevalo s cesarjem. V teh vojnah so najemniki pustošili in plenili po naših deželah. Cesar se za to ni zmenil in privijal davčni vijak, zasegal imetje in si izposojeval denar, ki ga ni vračal. Komaj pa je bil usmrčen Baumkircher, so se pojavili Turki.

XXVIII

Turška nevarnost

Turki so sprva kot zavezniki, nato osvajalci onemoglega bizantinskega cesarstva sredi 14. stol. za stalno prenesli težišče svoje politike na evropska tla. 1361 je postal Odrin turška prestolnica. 1389 je sledila kosovska katastrofa. 1393 je padla Bolgarija. 1396 je doživel Sigmund poraz pri Nikopolu.

Slovenci so se pod vodstvom Celjana tedaj prvič spoprijeli s Turki. V zvezi s političnimi razmerami v Bosni so se Turki prvokrat bežno pojavili leta 1408 in 1411 okoli Metlike in Črnomlja. Prvi večji vpad v naše kraje se je izvršil leta 1415. Manjše čete so tedaj prihrumele preko Dolenjske do Ljubljane, ki pa se je zaradi popravljenega obzidja obranila.

1453. je padel Carigrad. 1459 je sledil propad srbske despotovine. 1463 pa propad Bosne. V prvih letih turške nevarnosti je Friderik III. povzdignil v mesta trge: Kočevje, Lož, Višnjo goro in Krško, da so dobila obzidje. Brzi seli in kresovi po gorah so naznanjali pretečo nevarnost. Plemič se je zaprl v svoj grad, meščan za mestno obzidje, kmet pa si je ustvaril pribežališče v taborih okoli cerkva. Po turški osvojitvi Albanije l. 1468 se začno stalni turški vpadi v naše kraje. Tej vojni in gospodarski stiski so se pridružile še nove nadloge:

Napetost med Friderikom III. in Matijem Korvinom je privedla do vojne med njima (1479—1489). Najhuje je bila prizadeta Slovenija, zlasti vzhodna Štajerska. Ogrji so prihrumeli do Ljubljane, zasedli Avstrijo in Dunaj. Matija Korvin je hotel

izpodriniti Habsburžane med Dunajem in morjem in ustvariti obrambni pas proti Turkom. S smrtjo kralja Matije se je ogrska oblast v alpskih deželah naglo zrušila.

Kralj Matija Korvin je v kratki dobi svoje vlade uvajal v naših deželah strog red in ščitil kmeta pred plemiči. Slovenci so gledali v njem vladarja, ki bi jih mogel rešiti tudi turške nevarnosti (idealizirani kralj Matjaž v slovenski narodni pesmi).

Po smrti bojevitoga sultana Mohameda II. so bili turški navalni v Slovenijo nekoliko manj pogosti. Po letu 1494 pa so prenehali za daljšo dobo. Vzrok temu so bila ponovna premirja, ki sta jih sklepala ogrski kralj Vladislav in nemški kralj Maksimiljan s sultanom.

Položaj slovenskoga kmeta se je proti koncu srednjega veka občutno poslabšal. V 15. stol. je nastal enoten stan kmetov, podložnikov. Političnih pravic kmet tudi tedaj ni imel, te so bile pridržane plemstvu, duhovščini in zastopnikom mest in trgov.

Mesta, zavarovana z obzidjem, so se v 15. stol. povzpela do primeroma visokega blagostanja. Viden znak teh ugodnih razmer so spomeniki svetne in cerkvene umetnosti, nastale po naročilu bogatega meščanstva, ki so se ohranili do današnjih dni. V zadnji četrtini 15. stol. pa je zaradi zgodnjega kapitalizma in obubožanega podeželskega prebivalstva začela občutno padati trgovina.

Cerkev v 15. stoletju. — Uredilo se je razmerje med cerkveno in državno oblastjo, odstranil oglejski razkol, cerkvene reforme pa so zaman skušale zboljšati versko in нравno življenje laikov in duhovščine. Leta 1461 je bila ustanovljena ljubljanska škofija.

XXIX

Ogrska in Hrvatska

Od prihoda Madžarov v Podonavje je vladala na Ogrskem dinastija Arpadovičev. Peter Benečan je priznal nemškega cesarja Henrika III. za svojega fevdnega gospoda. Andrej I. se je sicer zopet otresel nemške vrhovne oblasti, vendar so v poznejših bojih za nasledstvo še večkrat prišle nemške čete na Ogrsko.

Leta 1102 so hrvatski velikaši Kolomana priznali za svojega kralja (pacta conventa). Najiminitnejši vladar je bil Bela III., ki je dvignil moč in vpliv Ogrske na Balkanu.

L. 1240 je tatarski kan Batu udaril iz Rusije proti zapadu in opustošil južno Poljsko, Moravsko, Ogrsko in Hrvatsko, nakar se je vrnil čez severno Srbijo in Bolgarsko zopet na vzhod ter osnoval veliko državo Kipčak. Zoper razsipnega Andreja II. se je dvignilo plemstvo in mu izsililo leta 1222 »zlato bulo« — temelj ustavnega življenja. Arpadoviči so izumrli 1301.

Dinastija Anžuvincev (1301—1387).

Ludovik Veliki (1342—1382) je dal Ogrski največji obseg. Njegova oblast je segala od Baltiškega morja do Balkana ter od Črnega do Jadranskega morja. Zapustil je le dve hčeri. Marijo so izvolili Ogrji za kralja. Jadviga pa je postala poljska kraljica kot žena litavskega kneza Jagela.

Sledili so vladarji iz različnih rodovin (1387—1526). Po daljši meščanski vojni je zasedel ogrski prestol Sigmund Luksemburški (1387—1437). V borbo proti Turkom je pozval viteze skoraj vseh evropskih dežel. Slovenske čete je tedaj vodil celjski grof Herman II. V bitki pri Nikopolu 1396 pa je doživel strahovit poraz. Turki so nato neovirano udarili preko Donave in pustošili po Ogrskem in Hrvatskem. Za Slovence se začenja s tem doba turške nevarnosti.

Albrecht II. Avstrijski (1438—1439). — Sigmundov zet, prvi Habsburžan na ogrskem prestolu, je postal tudi češki kralj.

Vladislav Poljski (1440—1444) je v boju s Turki pri Varni izgubil bitko in življenje.

Ladislav V. Posmrtnik (1444—1457). Za njegove mladoletnosti je postal državni upravitelj Ivan Hunjadi, ki je 1456 brez večje koristi porazil Turke pred Beogradom.

Matija Korvin (1458—1490). Najslavnejši ogrsko-hrvatski kralj srednjega veka. Uredil si je stalno plačano črno vojsko. Ščitil je nižje sloje pred nasiljem visokega plemstva. V deželi sta vladala red in mir. Vneto je podpiral znanost in umetnost. Turkom je iztrgal Bosno. V vojni s Češko je dobil Moravsko, Šlezijo in Lužice ter naslov češkega kralja. V vojni s Friderikom III. pa je osvojil Dolenjo Avstrijo z Dunajem ter del Štajerske in Koroške.

Sledila je personalna unija med ogrsko-hrvatskimi in češkimi deželami za vlade Jagelovičev (1490—1526), potomcev Jagela in Marije, hčere Ludovika Velikega.

Turki so vedno pogosteje vpadali v Ogrsko in Hrvatsko. Leta 1493 je v bitki na Krbavskem polju padel cvet hrvatskega

plemstva. Za vlade Ludovika II. (1516—1526) je nastala na Ogrskem prava anarhija, ki so jo povzročili sebični kraljevi oskrbniki. Tedaj je Sulcjan II. osvojil Beograd in l. 1526 v dveurni bitki pri Mohaču premagal Ogre. Ludovik je na begu utonil. S to katastrofo sta bila izpraznjena češki in hrvatsko-ogrski prestol.

XXX

Italija

Po padcu Štaufov so se v Italiji razvile mestne države, ki so se med seboj zagrizeno bojevale. V teh bojih so si pridobili oblast drzni »condottieri«.

V 15. stol. je dosegla vrhunec razvoja beneška republika, kjer je doževno oblast omejeval veliki svet (nobili), od l. 1310 pa še svet desetorice, čuvar javnega reda. Kasneje je tričlanska državna inkvizicija postala absoluten vladar v državi. Policija je zadušila vse upore brezpravnih slojev. Oligarhsko-aristokratski republiki so zlomili moč Turki in odkritje pomorske poti v Vzhodno Indijo.

Genova. — Trgovska republika, ki je v križarskih vojnah dosegla višek razcvita. V stoletni vojni z Benetkami je podlegla. Odslej je njena moč nevzdržno slabela ter se je morala podati pod zaščito tujih držav. Ko so ji Turki v 15. stol. iztrgali naselbine na vzhodu in po odkritjih Špancev in Portugalcev je začela njena trgovina propadati.

Milan si je v boju s štaufovskimi cesarji ohranil politično neodvisnost. V strankarskih bojih je končno zmagala rodbina Visconti. Cesar Henrik VII. je imenoval Mateja Visconti za državnega vikarja mesta in njegove okolice. Gian Galeazzo Visconti pa je od cesarja Vaclava kupil vojvodsko čast. L. 1447 je rod izumrl. Vlade pa se je polastil zet zadnjega Viscontija Francesco Sforza.

Savojska je bila arelatski fevd. V njej so dosegli največjo moč savojski grofje. V začetku 15. stol. se je njihovo gospostvo raztezalo od Ženevskega jezera do Nizze. Cesar Sigmund je deželo leta 1416 povzdignil v vojvodino. Pisa je bila najpomembnejše pomorsko mesto v srednji Italiji.

Firenze. — Meščani, združeni v cehih so kot bogati trgovci in bankirji po krvavih bojih nadomestili aristokratsko vlado

z demokratsko. Višek je dosegla Firenze pod rodbino **Medicij**, ki je vneto gojila znanost in umetnost, zlasti Lorenzo Veličastni. Po kratki vladi dominikanca Savonarole so se Medičejci vrnili zopet v mesto in postali celo veliki vojvode.

Cerkvena država. — Za časa babilonske sužnosti papeštva in razkola so divjali po mestih boji med aristokracijo in meščanstvom. Vladala sta nasilje in brezpravnost. Za antični Rim navdušeni Cola Rienzi je kot rimski tribun uvedel red v mestu. Kot senator je brezobzirno izterjaval davke. Nasilnega tirana je končno ljudstvo ubilo. S povratkom papežev v Rim 1377 so se razmere zopet zboljšale. Državo je obnovil bojeviti papež Julij II. 1510.

Neapelj in Sicilija. Po padcu Štaufovcev so vladali tu kot papeški vazali Anžuvinci. Leta 1282 se je odcepila Sicilija (sicilske večernice) in združila z Aragonijo. Po izumrtju Anžuvincev se je leta 1504 Neaplja polastila aragonska dinastija.

XXXI

Francija

Proti koncu srednjega veka se je razvila v Franciji močna kraljeva oblast. V boju s plemstvom so kralju nudili najboljšo oporo meščani. Pariz je bil vedno glavno mesto dežele. **Kapctingi**, oziroma njih stranska vrsta Valois, so vladali brez prekinitve ves srednji vek. Posamezni vladarji so vladali dolgo časa in so pospeševali razvoj mest. Francija je imela urejeno pravo in dober davčni sistem. Vse te okoliščine so povzročile, da so bili kralji neposredni gospodje vse dežele.

Ludovik VII. (1137—1180) se je ločil od svoje žene Eleonore Akvitanke, ki se je nato poročila z angleškim kraljem Henrikom II. in mu prinesla k posesti po očetu (Anjou, Maine in Touraine) še svojo dediščino Akvitanijo. To je nujno privedlo do vojne med Francijo in Anglijo. V bitki pri Bouvinesu 1214 je zmagal francoski kralj Filip II. Avgust (1180—1223) in si prisvojil zopet Normandijo, Bretagno, Anjou, Maine in Touraine.

Ludovik IX. Sveti (1226—1270). Končal je vojno z Albižani in pridobil Languedoc. Uvedel je rimsko pravo in ustanovil pariški parlament. Pariška univerza, sedež sholastične znanosti, je

bila vodilna v Evropi. Vladal je red, cvetela so mesta. Pobožen vladar je vodil šesto in sedmo križarsko vojno.

Filip IV. Lepi (1285—1314) je zmagal v boju s papežem zaradi cerkvenih posesti, oprt na zbor velikašev, duhovščine in zastopnikov mest (états généraux). Bonifacijev drugi naslednik se je naselil v Avignonu (druga babilonska sužnost 1309—1377). S tem je papeštvo prišlo popolnoma pod francoski vpliv. Filip IV. je udaril tudi po templjarjih, posestva je dobil papež, ves denar pa kralj.

»Stoletna vojna« med Francijo in Anglijo. L. 1328 je izumrl rod Kapetingov v direktnem moškem kolenu. S Filipom VI. (1328—1350) je nastopil vlado rod Valois. Angleški kralj Edvard III. je imel za mater hčer Filipa IV. Lepega. Po salijskem zakonu v Franciji ni imel pravice do prestola. Ker je navzlic temu zahteval zase francoski prestol, se je začela med Angleži in Francozi vojna. Dolgo časa so zmagovali Angleži. Na Francoskem je poleg vojne izbruhnila vstaja kmetov »Jacquerie«, ki jo je plemstvo le s težavo zadušilo.

Karlu V. Modremu se je posrečilo iztrgati Angležem večino ugrabljenih posestev, toda za slaboumnega Karla VI. je zadel Francoze težak poraz pri Azincourtu (1415). Celo burgundski vojvoda, kraljica mati, pariški meščani in parlament so hoteli dvigniti angleškega kralja na francoski prestol. Narodni dinastiji se je bližal konec. V tej stiski je kralja Karla VII. rešila »Devica Orleanska« (Jeanne d'Arc). Po zmagah nad Angleži je pripeljala kralja v Reims, kjer so ga kronali. Njena smrt (1431) ni zaustavila napredovanja Francozov. Vojna se je končala s francosko zmago brez mirovnega sklepa. Angleži so obdržali le Calais in otoka Jersey in Guernesey.

Nastanek absolutne države. — Karel VII. (1422—1461) je uvedel zemljiški davek (taille), ki ga je porabil za vzdrževanje prve stalne vojske. Iz fevdalne države se je Francija razvila v absolutno monarhijo. S »pragmatično sankcijo« je kralj utrdil nezavisnost galikanske cerkve.

Ludovik XI. (1461—1483) je nadaljeval borbo s fevdalno gospodo, pospeševal razvoj mest, trgovino in obrt, zvišal dohodke krone ter pridobil vojvodino Burgundijo.

Karel VIII. (1483—1498) se je poročil z dedinjo Bretagne ter tako združil s krono zadnji neodvisni fevd. Francija je bila

ob koncu srednjega veka na znotraj urejena in je lahko odločilno posegla v evropske zadeve.

XXXII

Anglija

Dinastija Anjou-Platagenet (1154—1399). Henrik II. (1154 do 1189) je združil z Angleško in Normandijo tudi očetovo dediščino (Touraine, Maine in Anjou), po svoji soprogi je dobil Akvitanijo ter osvojil del Irske.

Investiturni boj. — Nadškof v Canterburyju Tomaž Becket je odločno zagovarjal pravice duhovščine in nastopil proti »clarendonskim konstitucijam«. Bil je zato umorjen. Umora osumljenemu vladarju je papež zagrozil s prekletstvom. Henrik se je rešil osumljene krivde le s prisego in umaknil konstitucije.

Rihard Levjesrčni (1189—1199) se je udeležil tretje križarske vojne.

Ivan Brez dežele (1189—1216). Zaradi umora nečaka mu je njegov fevdni gospod Filip II. Avgust odvezel vsa posestva na Francoskem. Kmalu se je sprl tudi z Inocentom III., ki ga je preklel in proglasil interdikt nad Anglijo. Ivan se je uklonil in sprejel od papeža Angleško in Irsko v fevd ter obljubil letni davek.

Ponižanega kralja je angleško plemstvo prisililo, da je 1215 podpisal »*Magno Charta libertatum*« — osnovo angleške ustave: duhovščina svobodno izbira škofe. Izredne davke dovoljuje veliki svet. Mesta obdrže svoje privilegije. Brez sodnega povelja ne sme biti zaprt noben svobodni Anglež. Enake mere in uteži po vsej državi. Odbor 25 baronov je čuval nad pravicami *Magne Charte* in jih je ob potrebi smel braniti z orožjem. *Magno Charta* je moral priznati tudi njegov naslednik Henrik III. Edvard I. je priznal parlamentu pravico, razpisavati davke. Za Edvarda II. je parlament že smel sodelovati pri zakonodaji in postal najvišji sodni dvor.

Edvard III. (1327—1377) je zahteval zase francoski prestol, zapletel se je v dolgotrajno vojno, ki je pogoltnila velikanske vsote denarja. Kralj je moral zato vedno pogosteje sklicevati parlament, ki se je že tedaj ločil v gornjo zbornico (*House of Lords*) prelatov in baronov in spodnjo zbornico (*House of Commons*)

vitezov in meščanov. Vojni uspehi so dvignili narodno navdušenje. Napredovali sta industrija in trgovina. Parlament, ki ga je podpiral Wiclif, pa je odločno zavrnil denarne zahteve rimske kurije.

Riharda II. je zaradi neprestanih denarnih zahtev parlament odstavil. Zavladata je rodovina Lancaster (1399—1461) in za njo rodovina York (1461—1485).

Zaradi vojnih neuspehov na francoskem bojišču je med obema rodovinama izbruhnila vojna za nasledstvo (1455—1485) med »belo rožo« (York) in »rdečo rožo« (Lancaster). Iztrebljen je bil ves lancasterski rod razen Henrika Tudorja, ki se je poročil z Elizabeto York in s tem napravil konec krvavi državljanski vojni. Ta vojna je uničila tudi angleško plemstvo.

Dinastija Tudor (1485—1603). — Henrik VII. (1485—1509) je, opirajoč se na meščanstvo, postal absoluten vladar. Anglija je do poznega srednjega veka še poljedelska država. Ob pričetku 15. stoletja je bil pa že viden preobrat. Domače sukno je izpodrinilo flamsko in florentinsko blago. Trgovina je prešla v angleške roke. Anglija postaja pomorska država.

XXXIII

Pirinejski polotok in Severna Evropa

Za srednjeveško zgodovino Pirinejskega polotoka je do 13. stol. značilna borba kristjanov z muslimani. Krščanske države so se v bojih z Mavri, ki so junaška doba španskega naroda, krepko razvile. Podpirali so jih viteški redovi in križarske vojske iz drugih dežel. Iz raznih združitvev in delitev so nastale konec srednjega veka monarhije: Kastilija, Aragonija, Portugalska ter Navara. Alfonz X. Modri Kastilski je sredi 13. stol. nekaj časa nosil tudi nemško krono.

Leta 1479 je zaradi ženitve Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastilske prišlo do personalne unije obeh držav. S priključitvijo mavrske Granade in dela Navare je Španija dobila današnji obseg. Ferdinand je, oprt na zveze španskih mest, zlomil premoč plemstva. Prevezel je dostojanstvo velikega mojstra viteških redov in s tem postal finančno neodvisen od stanov. Krivoverce in politične nezanesljive ljudi je pregnjala državna inkvizicija in utrdila španski absolutizem.

Severne države. Rodbina Knuta Velikega je izumrla l. 1375 v moškem kolenu. Margareta, hči in dedinja zadnjega kralja, je leta 1397 sklicala zastopnike Danske, Norveške in Švedske v Kalmar, kjer so sklenili kalmarsko unijo.

XXXIV

Kultura ob koncu srednjega veka

Država in družba. Srednjeveška država je polagoma prehajala od fevdalnega k uradniškemu sistemu. Viteze je začela nadomeščati najemniška vojska. Prva uporaba strelnega orožja v bitki pri Crécyju. V stanovskih zborih (španski cortes, francoski États généraux, angleški parlament) so nastopili plemiči, višja duhovščina in ob koncu srednjega veka tudi zastopniki mest. Mesta so bila čuvarji osebne svobode in zavezniki kraljev. Razvila sta se zlasti izza križarskih vojn trgovina in denarništvo. Sledila je koncentracija kapitala in pojav velikih ročnih industrijskih obratov.

Obrtništvo. Cehi so morali izvojevati v borbi s trgovci obrtnikom sodelovanje v mestnem svetu. Položaj kmeta pa se je vedno bolj slabšal. (Posledica: kmetski upori, francoske Jacquerie in angleški Lollhardi.)

Književnost. V Italiji so se začeli baviti s študijem rimskih in grških pisateljev in umetniških del. Dantejeva Divina Commedia je še srednjeveško delo. Petrarca pa je že pisal italijanske sonete, Boccaccio pa povesti.

Umetnost. V stavbarstvu je vladal gotski slog. Kiparstvo in slikarstvo sta se osamosvojila. Uporabljati se je začela tehnika senčenja in perspektive. Umetnost se je oplajala ob študiju antičnih spomenikov. Ljudski glasbi je sledila umetna cerkvena (koral). Okrog leta 1020. so uvedli notni sistem. Dvesto let pozneje orgle. Nastala so večglasna dela. Trubadurji so peli enoglasno, večglasna pesem je bila predhodnica opere.